

**ERZURUM'DAKİ SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ
YAPILARDAKİ TEZYİNATIN YENİ
KOMPOZİSYONLARLA ÇİNİ YÜZEYLERE
UYGULANMASI**

Nurdan GÜLLÜCE

Yüksek Lisans Tezi

Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı

2024

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANA SANAT DALI

**ERZURUM'DAKİ SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ YAPILARDAKİ TEZYİNATIN
YENİ KOMPOZİSYONLARLA ÇİNİ YÜZEYLERE UYGULANMASI**

(Application of the Decoration in the Seljuk Period Architectural Structures in Erzurum to
Tile Surfaces with New Compositions)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurdan GÜLLÜCE

Danışman: Doç. Dr. Funda KOÇER

Erzurum
Ekim, 2024

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Nurdan GÜLLÜCE tarafından hazırlanan “Erzurum'daki Selçuklu Dönemi Mimari Yapılardaki Tezyinatın Yeni Kompozisyonlarla Çini Yüzeylere Uygulanması” başlıklı çalışması 11/10/2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Funda KOÇER Aslı ıslak imzalıdır
Atatürk Üniversitesi

Danışman: Doç. Dr. Funda KOÇER Aslı ıslak imzalıdır
Atatürk Üniversitesi

Jüri Üyesi: Dr. Öğretim Üyesi Gamze GÖRGÜNAY Aslı ıslak imzalıdır
Atatürk Üniversitesi

Jüri Üyesi: Dr. Öğretim Üyesi Pınar BİÇİCİ Aslı ıslak imzalıdır
ÇETİNKAYA
İnönü Üniversitesi

Enstitü Yönetim
Kurulunun .../.../....
tarih ve sayılı
kararı.

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Ahmet Selim DOĞAN

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Erzurum'daki Selçuklu Dönemi Mimari Yapılardaki Tezyinatın Yeni Kompozisyonlarla Çini Yüzeylere Uygulanması” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

11 / 10 / 2024

Aslı ıslak imzalıdır

Nurdan GÜLLÜCE

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Funda KOÇER’e sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca her zaman yanımda olan, desteğini her daim hissettiğim Aslıhan BAYRAMOğLU’na ve yardımlarını eksik etmeyen Meryem UGUZ KAPLAN’a teşekkür ediyorum.

Her koşulda, maddi ve manevi yanımda olan, en büyük destekçim canım Babam ve aileme sonsuz teşekkür ediyorum. Bu çalışmamı manen yanımda hissettiğim kıymetli Anneme ithaf ediyorum.

Bu alışma, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri biriminin 10634 numaralı “Erzurum'daki Selçuklu Dönemi Mimari Yapılardaki Tezyinatın Yeni Kompozisyonlarla ini Yüzeylere Uygulanması” projesi kapsamında desteklenmiştir.

Nurdan GÜLLÜCE

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERZURUM'DAKİ SELÇUKLU MİMARİ YAPILARDAKİ TEZİYİNATIN YENİ KOMPOZİSYONLARLA ÇİNİ YÜZEYLERE UYGULANMASI

Nurdan GÜLLÜCE

Ekim 2024, 110 Sayfa

Erzurum Selçukluların hüküm sürdüğü yıllarda ekonomik hayatın oldukça canlı olduğu bir şehirdir. Selçuklular, bulundukları bölgenin atmosferine göre kendi kültür, sanat ve mimari eserlerini etkin kılmak için çaba göstermişlerdir. Sanata kattığı değerler ve ellerindeki imkanlar dahilinde yaptıkları muazzam eserler günümüzde örnek alınarak daha özgün eserler ortaya çıkarmamıza vesile olacaktır. Bu tez çalışması kapsamında, Selçuklunun süsleme unsurlarının yer aldığı ve günümüze ulaşmış imaretlerden olan; Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi ve Üç kümbetlerin üzerlerindeki figür ve geometrik desenlerle yapılmış taş süslemelerin zamanla deforme olmasından dolayı İslâm sanatındaki değerlerini anımsatmak ve bu sanatın kalıcı olmasını sağlamak için çini formlara yansıtarak gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır. Bu yapılarda bulunan geometrik, bitkisel ve hayvansal figürler incelenmiş, fotoğrafları çekilen desenler tablet aracılığıyla rölöve çalışması yapılmıştır. Zamanla desen tahribi oluşan bazı tezyinatın tahrip olan kısımları, orijinal yapısını korumak adına Selçuklu mimari yapılarıyla karşılaştırılarak restitüsyon çalışmaları yapılmıştır. Bu desen ve figürler çiniye aktarılarak Türk sanatında Selçukluların sanata verdiği önem ve değeri gelecek kuşaklara aktarmada güçlü bir araç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Selçuklu sanatı, mimari süslemeler, çini

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

APPLICATION OF THE DECORATION IN THE SELJUK PERIOD ARCHITECTURAL STRUCTURES IN ERZURUM TO TILE SURFACES WITH NEW COMPOSITIONS

Nurdan GÜLLÜCE

October 2024, 110 Pages

Erzurum is a city where economic life was very lively during the years of the Seljuks' rule. The Seljuks tried to make their own cultural, artistic and architectural works effective according to the atmosphere of the region they were in. The values they added to art and the magnificent works they made within their means will be instrumental in creating more original works by taking them as an example today. Within the scope of this thesis, one of the imarets that has survived to the present day, where the ornamental elements of the Seljuks are located; Due to the fact that the stone decorations made with figures and geometric patterns on the Double Minaret Madrasa, Yakutiye Madrasa and Three cupolas have deformed over time, it is aimed to remind them of their values in Islamic art and to transfer them to future generations by reflecting them on tile forms in order to ensure that this art is permanent. These structures' geometric, vegetal, and animal figures were examined, and the photographed patterns were surveyed using tablets. Restitution studies compared the destroyed parts of some of the decorations, which were damaged over time, with the Seljuk architectural structures to preserve their original structure. These patterns and figures will be transferred to tiles and will be a powerful tool in transferring the importance and value given to art by the Seljuks in Turkish art to future generations.

Keywords: Erzurum, Seljuk art, architectural decorations, tiles

İÇİNDEKİLER TABLOSU

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	1
GİRİŞ	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
ERZURUM ŞEHİRİ VE TARİHİ GELİŞİMİ	13
Coğrafi Konumu	13
Tarih Boyunca Erzurum’a Verilen İsimler	15
Tarihi Gelişimi.....	16
İKİNCİ BÖLÜM	19
SELÇUKLU DÖNEMİNDE ERZURUM	19
SALTUKLU BEYLİĞİ (1071-1202)	20
Saltuklu Dönemi Yapıları	22
Kale Mescidi Camii ve Tepsi Minare (Saat Kulesi/Minare Kule/Kesik Kule).....	23
Ulu Cami (Atabek/Atabey Camisi)	26
Üç Kümbetler, Emir Saltuk Kümbeti	30
İLHANLILAR	35
İlhanlı Dönemi Yapıları	36
Çifte Minareli Medrese	36
Yakutiye Medresesi	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	40
ERZURUM SELÇUKLU YAPILARINDA KULLANILAN TEZYİNAT	40
Geometrik Motifler	40

Gülbezek	43
Hayvansal Motifler	46
Kartal/Çift Başlı Kartal	46
Türk Hayvan Takvimi	46
Aslan.....	47
Ejder	47
Boğa	48
Tavşan	48
Fare.....	48
Grifon	48
Rumi ve Hayat Ağacı	49
Rumi.....	49
Çizilişine göre Rumiler	50
Sade rumi.	50
Dendanlı (Dilimli) rumi.	50
Sencide rumi.	51
Sarılma (piçide) rumi.	52
Hurde rumi.	52
Desen içinde kullanım amacına göre rumiler.....	53
Ayırma rumi.	53
Tepelik formu.	54
Ortabağ rumi.	54
Hayat Ağacı	55
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	57
BULGULAR VE KARŞILAŞTIRMA	57
Üç Kümbetler Tezyinatının Analizi	57
Yakutiye Medresesi Tezyinatının Analizi	68
Çifte Minareli Medrese Tezyinatının Analizi.....	74
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	83
ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE, YAKUTİYE MEDRESESİ VE ÜÇ KÜMBETLERDEN EMİR SALTUK KÜMBETİ’NİN TAŞ BEZEMELERİNİN ÇİNIYE UYARLANMASI.....	83

Çifte Minareli Medrese.....	83
Yakutiye Medresesi	89
Emir Saltuk Kümbeti.....	92
ALTINCI BÖLÜM	94
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	94
KAYNAKÇA	97
İNTERNET KAYNAKÇA	104

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1 <i>Erzurum haritası</i>	14
Şekil 2 <i>Saltuk oğlu ailesinin şeceresi</i>	21
Şekil 3 <i>Erzurum Haritasında kalenin yerleşim yeri</i>	23
Şekil 4 <i>Erzurum Kalesi Planı</i>	24
Şekil 5 <i>Tepsi Minare, Saltuklu Kitabesi</i>	25
Şekil 6 <i>Kale Mescidi dış görünüşü</i>	26
Şekil 7 <i>Ulu Cami görünüş planı</i>	27
Şekil 8 <i>Ulu Cami ve planı</i>	27
Şekil 9 <i>Pendantif kubbe görüntüsü</i>	28
Şekil 10 <i>Ulu Cami kırlangıç örtüsü</i>	28
Şekil 11 <i>Mukarnas kubbe resmi ve kesiti</i>	29
Şekil 12 <i>Erzurum Üç Kümbetler, Emir Saltuk Kümbeti görünüşü</i>	30
Şekil 13 <i>Lir takım yıldızı</i>	31
Şekil 14 <i>Güney doğudaki 1. Anonim Kümbeti</i>	32
Şekil 15 <i>Üç kümbetlerin kuzeyindeki 3. kümbet</i>	33
Şekil 16 <i>Kâbe Mescidi</i>	34
Şekil 17 <i>Erzurum Çifte Minareli Medrese</i>	35
Şekil 18 <i>Erzurum Yakutiye Medresesi</i>	35
Şekil 19 <i>Erzurum Çifte Minareli Medrese Planı</i>	36
Şekil 20 <i>Mukarnas altı on iki adet küre</i>	37
Şekil 21 <i>Çifte Minareli Medrese Türbesi, külâh altında mukarnas ve deseni</i>	38
Şekil 22 <i>Yakutiye Medresesi Planı</i>	38
Şekil 23 <i>Yakutiye Medresesi Mukarnaslı Tonoza</i>	39
Şekil 24 <i>Erzurum Çifte Minareli Medrese taç kapı niş içindeki geometri</i>	42

Şekil 25 Çifte Minareli Medrese Taçkapı Üzerinde Bulunan Gülbezek	43
Şekil 26 Çifte Minareli Medrese Batı Eyvan Pencere Kenarlarındaki Gülbezekler	45
Şekil 27 Sade rumi örneği	50
Şekil 28 Dendanlı (Dilimli) rumi örnekleri.....	51
Şekil 29 Sencide rumi örneği	52
Şekil 30 Sarılma (piçide) rumi örnekleri	52
Şekil 31 Hurde rumi örnekleri	53
Şekil 32 Ayırma rumi örnekleri.....	54
Şekil 33 Tapelik formu örnekleri	54
Şekil 34 Ortabağ rumi örnekleri	55
Şekil 35 Çifte Minareli Medrese taç kapı sağ portalı çift başlı kartal ve çift ejderhalı hayat ağacı.....	74
Şekil 36 Çifte Minareli Medrese taç kapı sağ portalı hayat ağacı	75
Şekil 37 Çifte Minareli Medrese taç kapı sol portal çift ejderhalı hayat ağacı..	76
Şekil 38 Çifte Minareli Medrese taç kapı sağ ve sol kuzey-güney cephesi niş içerisi hayat ağacı	77
Şekil 39 Çifte Minareli Medrese taç kapı üzeri üstü gülbezek.....	78
Şekil 40 Çifte Minareli Medrese zemin kat batı revakındaki 1. Sütun süslemesi	79
Şekil 41 Çifte Minareli Medrese batı eyvanının güney duvarı üzerindeki süsleme	80
Şekil 42 Çifte Minareli Medrese batı eyvanının kuzey duvarındaki süsleme.....	80
Şekil 43 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanının güney duvarındaki süsleme ...	81
Şekil 44 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanının kuzey duvarındaki süsleme....	81
Şekil 45 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanında bulunan bordür	82

Şekil 46 Çifte Minareli Medrese kümbet içerisindeki doğu cephesinde buluna pencere üzeri süsleme	82
Şekil 47 Çifte Minareli Medrese Sütun deseninin çini form uygulaması.....	83
Şekil 48 Çifte Minareli Medrese Sütun üzeri desen ve eyvan kemeri deseninin çini form uygulaması.....	84
Şekil 49 Çifte Minareli Medrese Taç kapı üzeri gülbezek motifinin çini uygulaması	84
Şekil 50 Çifte Minareli Medrese batı eyvan pencere kenarındaki bordürü ve öğrenci kapı üstündeki bordürün vazo formunda tasarımı	85
Şekil 51 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanının kuzey duvarındaki gül bezeğin çini forma uyarlanması	86
Şekil 52 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanındaki pencerede bulunan geometrik gülbezek form eyvan kenarındaki rumi bordürün çiniye uyarlanması	87
Şekil 53 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanındaki bulunan vazo formuna uyarlanması.....	88
Şekil 54 Çifte Minareli Medrese Kümbetinin pencere kenarlarında bulunan rumi desenlerinin vazo forma uyarlanması	88
Şekil 55 Yakutiye Medresesi Taç kapı sol yan yüzeyde bulunan aslan figürlü hayat ağacının ve taç kapının sağ portalindeki niş içerisinde bulunan geometrik formun çini panoya uyarlanması	89
Şekil 56 Yakutiye Medresesi Kümbetinin saçak altındaki bordürü ve taç kapı sol yan yüzeyde bulunan aslan figürlü hayat ağacının ve taç kapının sağ portalindeki niş içerisinde bulunan ruminin çiniye uyarlanması.....	90
Şekil 57 Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ ve sol yan yüzeyde bulunan hayat ağacının, aslan figürlerinin ortasında bulunan gülbezeğin çini forma uyarlanması	91
Şekil 58 Yakutiye Medresesi içerisinde Selçuklu seramikleri bölümü kapısının üzerinde bulunan gülbezeğin çiniye uyarlanması	91
Şekil 59 Yakutiye Medresesi içerisindeki dokumacılık kapısının üzerinde bulunan sol taraftaki gülbezeğin çiniye uyarlanması	92

Şekil 60 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişinde bulunan ejder figürünün çiniye uyarlanması</i>	92
Şekil 61 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişinde bulunan kartal figürünün çiniye uyarlanması</i>	93
Şekil 62 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişinde bulunan grifon figürünün çiniye uyarlanması</i>	93

FOTOĞRAF VE RESTİTÜSYON TABLOSU

Fotoğraf ve restitüsyon 1 <i>Emir Saltuk Kümbeti kapı kemeri aynalık süslemesi (üst desen) ve atkı taşı bordürü (alt desen)</i>	57
Fotoğraf ve restitüsyon 2 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki çift ejderha motifi</i>	58
Fotoğraf ve restitüsyon 3 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki fare figürü</i>	59
Fotoğraf ve restitüsyon 4 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki kartal figürü</i>	60
Fotoğraf ve restitüsyon 5 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki tavşan figürü</i>	61
Fotoğraf ve restitüsyon 6 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki boğa-insan figürü</i>	62
Fotoğraf ve restitüsyon 7 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki lir takım yıldızı</i>	63
Fotoğraf ve restitüsyon 8 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki bitki motifi</i>	64
Fotoğraf ve restitüsyon 9 <i>Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki Grifon motifi</i>	65
Fotoğraf ve restitüsyon 10 <i>Emir Saltuk Kümbetinin güney doğusundaki 2. Kümbetinin külah altı bordürü</i>	66
Fotoğraf ve restitüsyon 11 <i>Emir Saltuk Kümbetinin kuzeyindeki3. Kümbetin külah altı bordürü</i>	67
Fotoğraf ve restitüsyon 12-a <i>Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ ve sol yan yüzeyde bulunan aslan figürlü hayat ağacı</i>	68
Fotoğraf ve restitüsyon 13 <i>Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ portalinin üst çatı altı oval form gül bezek</i>	70

Fotoğraf ve restitüsyon 14 <i>Yakutiye Medresesi içindeki madeni eşyalar oda kapısı üzeri taş işleme</i>	70
Fotoğraf ve restitüsyon 15 <i>Yakutiye Medresesi Taç kapı mukarnas altı taş işleme</i>	71
Fotoğraf ve restitüsyon 16- <i>Yakutiye Medresesi Taç kapı alın taş işlemesi</i>	72
Fotoğraf ve restitüsyon 17 <i>Yakutiye Medresesi Taç kapı sol portalindeki niş detayı</i>	73

GİRİŞ

İnsan; hayatı boyunca inançlarını, düşüncelerini, yaşam şekillerinin, kültür ve değerlerini daha sonra gelen nesillere aktarmak istemektedir. İnsan, tabiatta var olan güzellikleri arama içerisinde olmuş ve bu arayışı sanat eserleriyle ortaya koyarak kendini ifade etmektedir. Farklı medeniyetlerde gelişen ve değişim gösteren sanat, insanlara kendinden önce yaşanmış duygu ve düşüncelerin aktarılmasında en önemli kaynak olmuştur. İhtişamlı mimarilerden kullanım eşyalarına kadar çok çeşitli üretilen eserlerdeki süslemeler, farklı toplulukları tanıyıp, anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Türk toplumunda ve kültür tarihinde tezeyinat çok önemli bir yere sahiptir. Türk tezeyinatının temeline yön veren, Selçuklu sanat anlayışı ve kültür zenginliğidir. Eşi benzeri olmayan, muhteşem bir medeniyet doğuran Selçuklu sanatında ki çeşitlilik, tasarımlarında ki mükemmel hayal gücü, sınırların ötesinde bir ruha sahiptir. Tarihin her döneminde olduğu gibi Türk süsleme sanatında ve Selçuklu mimari eserlerinde, tezeyinat kendini gösterir. Büyük bir ustalıkla ortaya konulan taş işlemeciliğiyle oluşturulan eserler, bulundukları dönemde sanata verilen önemi yansıtır. Anadolu topraklarında inşa edilen ve günümüze miras bırakılan eserler, Selçuklunun kendine özgü tarzının ve harikulade güzelliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Erzurum'daki Üç Kümbetler, Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye medresesi üzerinde ki taş süslemelerinde Selçuklu sanatını görmek mümkündür. Bu yapılarda yer alan taş süslemede geometrik, bitkisel ve mitolojik hayvan figürleri kullanılmıştır. Tezeyinatı daha detaylı incelediğimizde geometride genellikle üçgen, kare, yıldız, sekiz kollu yıldız ve geçmeler, bitkisel olarak rumi ve hayat ağacı, mitolojik hayvan figürlerinde ise çift başlı kartal, aslan, kartal, boğa, ejderha, fare, tavşan ve grifon kullandıkları görülmektedir. Uyguladıkları her motif ve üslubun, sanat ve inanç noktasında mutlaka bir anlam ifade ettiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada Erzurum Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi ve Üç Kümbetler üzerinde bulunan taş bezemelerdeki üslup ve tezeyinatın, literatürde belgelenmesi ile Selçuklu mirasının koruma altına alınarak Türk sanatlarında kullanılması amaçlanmıştır. Çalışmamın birinci bölümünde Erzurum'un tarihi, coğrafi konumu hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde; Erzurum detaylıca araştırılmış ve hüküm süren medeniyetlerin şehri nasıl etkilediği bilgisine yer verilmiştir. Üçüncü

bölümde ise; Erzurum'daki Selçuklu yapılarında kullanılan tezyinat incelenerek içerisinde bulunan süslemelerin tanımları yapılmıştır.

Dördüncü bölümde; yapılardaki desenlerin çizim ve karşılaştırması fotoğraflanarak var olan desenler iPad Pro (12,9 inç, 6. nesil) tablette bulunan Procreate programıyla aslına uygun çizimleri yapılmıştır. Desenlerdeki tahrip olan kısımlar, sağlam tarafları ve XIII.yy yapılarındaki tezyinat baz alınarak tamamlanmıştır. Beşinci bölümde; düzeltilen desenlerden bazıları özgünlüğü kaybettirilmeden çini teknikleri kullanılarak vazo, karo, tabak, vb. formlara uygulanmış ve pişirimi yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular neticesinde Selçuklunun, hüküm sürdüğü şehirlerde inşa ettiği yapılar üzerindeki belli başlı motif ve figürlerin, Erzurum'daki yapıların üzerinde de süsleme unsuru olarak bir bütünlük içerisinde kullanıldığı ve Selçuklunun bu sanat anlayışını devam ettirdiği kanısına ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM ŞEHİRİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

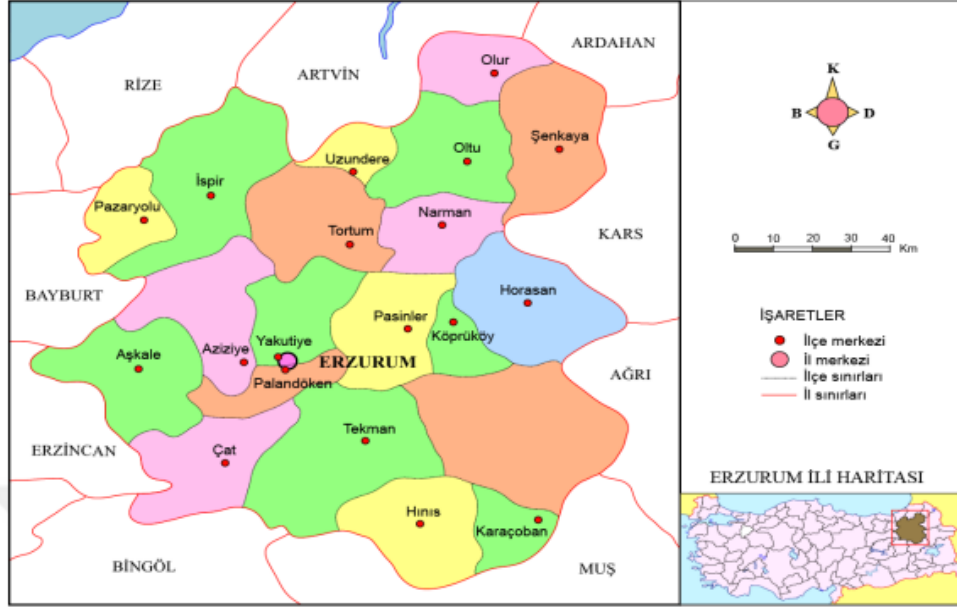
Coğrafi Konumu

Erzurum, geçmiş değerleri ile Doğu Anadolu'nun en büyük ilidir. Ülkenin orta ve batı kesimlerine göre, yüksek platoların, dağların fazla olduğu illerinden birisidir. Dağlar doğu ve batı yönünde uzanmaktadır. Fırat'ın başlangıcı olan Karasu kaynakları ve kollarının çıktığı kuzeyde Dumlu, doğuda Kargapazarı, batıda Kop, güneyde Palandöken dağlarının arasında bulunan, Dünya'nın en yüksek şehirleri içerisinde yer alır (Öztürk & Çolak, 2014, s.9).

Türkiye'nin yüzölçümü açısından, 25.066 km² alana sahip olan Erzurum; Konya, Sivas ve Ankara' dan sonra en büyük dördüncü ilidir. Erzurum 'un güneyinde Bingöl, Muş; kuzeyinde Artvin ve Rize, doğusunda Ağrı, Kars; batısında Erzincan, Bayburt; kuzeydoğusunda ise Ardahan bulunmaktadır (Şekil 1) (Tokgöz, 2020, s.75). Şehrin toplam alanının %32 'sini platolar oluşturmaktadır. Bu platolarda ise hayvancılık yapılması için yaylaların bulunması ve yüksek kesimlerden oluşmasından dolayı, hayvancılık ve hayvansal üretime uygun bir bölgedir (Öztürk & Çolak, 2014, s.17).

Erzurum coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca kültürel, siyasi ve askeri yönlerden her döneme fayda sağlayan önemli bir askeri bölge olmuştur (Hanoğlu, 2008, s.4-5). Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ipek yolu ve Hindistan -İran üzerinden gelen Baharat Yolu, Kafkasya üzerinden gelen Kürk Yolu'nun Erzurum'dan geçmesi stratejik açıdan şehrin ekonomisini canlı tutmuştur. Doğal koşullarının ve coğrafi konumunun elverişliliği yanında, uygarlık merkezlerine yakınlığı, Erzurum' un Anadolu'daki en eski yerleşim yerlerinden biri olmasını sağlamıştır (Çalışır, 2019, s. 3).

Şekil 1 Erzurum haritası

İl yüzey şekillerinin ana çizgileri, Üçüncü Zamandaki yer hareketleriyle şekillenmiştir. Miyosen sonlarında havzalara ayrılan bölge, daha sonra Dördüncü Zaman volkanik hareketleriyle önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Lav akıntıları; yüksek dağları, geniş ve çok yüksek yaylaları, çukurları doldurarak da ovaları oluşturur (Öztürk & Çolak, 2014, s.18).

Tarihi açıdan özelliği, ticaret bakımından zenginliği, kültür merkezi olması, yer altı servetinin çokluğu ve daha birçok varlığı bulunan Erzurum ilinin, yeraltı ve yerüstü şifalı su kaynakları da büyük önem arz etmektedir (Başar, 1973, s. 13). İlin en önemli gölü olan; 48 metreden dökülmesiyle, 6.6 km² lik alanı kaplayarak, dünyada Niyagara'dan sonra ikinci en yüksek düşüye sahip olma özelliği taşıyan Tortum Şelalesi'dir. Yanında Çoruh ve Aras nehirleri, Palandöken başta olmak üzere, zirvesi karlı dağları ve birbirinden değişik bitki örtüsüyle kaplı platoları ile bir doğa güzelliklerine sahiptir (Öztürk & Çolak, 2014, s.19).

Coğrafi konumu Erzurum' a fayda sağladığı kadar birçok zarar veren etkilere de sahip olmuştur. Askerî açıdan ve bütün kervan yollarının geçtiği alan olması çeşitli dönemlerde birçok işgallere uğramasına, şehrin tarihi dokusunu kaybetmesine yol açmıştır (Koşan & Güneş, 2008, s.447).

Tarih Boyunca Erzurum’a Verilen İsimler

Şehir bulunduğu konumu, sahip olduğu verimli toprakları, yer altı kaynakları ve askeri bakımdan korunaklı bir bölgedir. Bu sebeple farklı kültürlerle sahip olan birçok devletin yönetimi altına girmiş ve istila edilmiştir. Bunun akabinde Erzurum ismiyle ilgili Türk, Avrupalı ve Arap gezgin tarihçiler; tarihi gelişim süresince değişik fikirler öne sürmüş, birçok değişik isim ile anılmıştır. Şehrin bu değişik isimlerinin kökeni üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir.

Hitit döneminde yazılan Boğazköy tabletleri Erzurum ve çevresinden bahseden ilk yazılı belgelerdir. Tabletler üzerine yazan bu bilgilere göre şehir ve çevresinde birçok savaşların olduğu anlaşılmaktadır. Hitit kaynaklarında şehre Azzi-Hayaşa, Saka uygarlığının hüküm sürdüğü dönemlerde bölgeye Karun-Karannist denilmektedir (Altınok, 2020, s. 71).

Araplar zamanında Kalikala şeklinde geçen Erzurum’un isminin farklı anlamlara geldiğini düşünülmektedir. Arap tarihçi Belazuri’ye göre şehir bu adı, bölgeyi ele geçiren beyin karısı olan Kali; eşi ölünce alınan bölgede bir şehir kurmuş, kurduğu bu şehre de kendi adından yola çıkarak “Kalinin ihsanı” anlamına gelen Kalikala adını vermiştir. Bir başka bilgiye göre de Kalikala halı şehri anlamına gelmekte ve Müslümanlar tarafından bu şekilde ifade edilmektedir (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.10-12).

Kalikala olarak adlandırılan şehrin çevresini kuşatan Bizans imparatoru II. Theodosius, doğudaki kumandanı Anatolius’ a gelecek olan saldırılara karşı şehrin bulunduğu tepeye bir kale inşa ettirmiştir. Kalenin bulunduğu bölgeye de imparatorun adına istinaden Theodosiapolis adı verilmiştir (Öztürk & Çolak, 2014, s.10).

Erzurum kentinin bilinen eski isimlerinden birisi de “Erzen”dir. Erzurum Ovası’nın eski tarihlerden beri yerleşimi olan ve gelişmişlik seviyesi en yüksek kenti burasıdır. Bu kentin “Erzen, Arze, Erze” isimleriyle de adlandırıldığı bilinmektedir (Altınok, 2020, s. 72).

Bu bölgenin ismi Selçukluların yapmış oldukları saldırılar sonucu değişmiştir. Bölge de hakimiyet kurmak isteyen Selçuklu sultanı Karin bölgesini alması için görevlendirdiği Azerbaycan ve gence valisi bu kuşatmanın uzun süreceğini fark edip Erzurum’un batısında bulunan Arzen’ e yönelmişlerdir. İçerisinde farklı birçok zenginliği taşıyan Arzen de Araplar, Süryaniler, Ermeniler ve Türk tüccarlar bulunmakta ve bu

kuşatmada yiğitliklerine güvenerek kasabayı korumayı tercih edip, kendilerine yardım teklif eden Theodosiopolis şehrine gitmeyip bölgeyi terk etmemişlerdir. Bölgenin yapmış olduğu bu direnişe karşı sinirlenen Azerbaycan valisi bölgeyi ateşe verip şehri baştan sona yakmıştır. Sağ kalan Arzen halkı ise yerle bir olan bölgeden çekilip Kalikalaya sığınmışlardır (Özdemir, 2011, s. 3-5). Kalikalaya sığınan Arzen halkı gitmiş oldukları bölgeye tekrardan Erzen adını vermiş, yakıp yıkılan Erzene ise yaşadıkları olaylardan dolayı Kara Arza, Kara Arz ve en sonunda Karaz şeklinde hitap edilmeye başlanmıştır (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.11).

Şehir Türkler tarafından tahrip edilmiş ve yeniden onarılmamış, Erzen halkı da Theodosiopolis'e sığınmışlardır. Bu sığınmadan sonra şehir dört adlı bir şehir olmuştur. Müslümanlar Kalikala, Ermeniler Karin, Rumlar Theodosiopolis, Mülteciler Erzen, diyorlardı. Daha sonra ki dönemlerde diğer kentlerde aynı isimle anılınca, ayırmak için Selçuklular tarafından basılan sikkelerin üzerlerinde görünen “Arzan-al_ Rum”, “Arzan Rum” ve “Arzirum” olan adı verilmiştir. Bu isim de zaman içinde değişerek günümüze Erzurum olarak çevrilmiştir (Konyalı, 2010, s.13-24).

Tarihi Gelişimi

Türklerin Anadolu'yu fethinden sonra egemenliğine sahip olduğu ilk yerlerden birisi olan Erzurum, tarih boyunca Hititler, Urartular, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar Kimmerler, İskitler, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Saltuklular, Moğollar, İlhanlılar ve gibi çok çeşitli kavim ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır (Tablo 1), (Küçükuşurlu, 2018, s.16). En eski yerleşim tarihine baktığımızda, çağların içerisinde dönemlere ayrılan paleolitik dönem ile başlamış, kalkolitik dönem ve tunç çağı ile devam etmiştir. Erzurum sahip olduğu konum dolayısıyla birçok devletin egemenliği altına girmiş, bu egemenliğe sahip olmak isteyen devletler tarafından da birçok savaşlarda mücadeleler vermiştir (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.10).

Tablo 1

ERZURUM'A EGEMEN OLAN MEDENİYETLER	
Hititler Dönemi	MÖ. XI. yy
Urartular Dönemi	MÖ. VII. yy
Medler Dönemi	MÖ. 585-550
Persler Dönemi	MÖ. 550-530
Partlar Dönemi	MÖ. 120-34
Roma Egemenliği	MÖ. 34- MS. 395
Doğu Roma (Bizans)	MS.395-610
Sasaniler Dönemi	MS.610-638
Araplar (Emevi-Abbasi)	MS.638-934
Bizanslılar Dönemi	MS. 934-1071
Saltuklu Beyliği	MS. 1071- 1202
Selçuklu İmparatorluğu	MS. 1202-1242
İlhanlılar Dönemi	MS.1242-1385
Karakoyunlular Dönemi	MS.1385-1434
Akkoyunlular Dönemi	MS. 1434-1517
Osmanlı Dönemi	MS. 1517-1923
Türkiye Cumhuriyeti	MS.1923- ...

(Gündoğdu & Uçan, 2017, s.17).

MS. 642 yılında ise Sasaniler, Nihavend'te Hz. Ömer'in ordularına mağlup olmuşlar ve aradan çıkan Sasaniler ile şehir, Müslüman Arapların istilasına uğramış ancak bir süre sonra Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. MS 651 yılında Hz. Osman tarafından, Habib İbn-i Meseleme bu bölgeyi alması için memur edilmiş, çok kısa zaman içinde şehir tekrar geri alınmıştır (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.11). MS. 651 -949 yılları arasında şehir, sürekli Bizans ile Emevi ve Abbasîlerden oluşan Müslüman Araplar arasında birçok kez el değiştirse de daha çok Araplar tarafından yönetilmiş, nihayetinde Arap egemenliği tamamen son bulmuş, Bizans hakimiyeti altına geçmiştir (Aşıroğlu, 1974, s.75).

MS 1040 Dandanakan savaşı öncesi Gazneliler ve Selçuklular arasında süren çekişmeler sonucu Selçuklu halkı bölgedeki Ermenileri, Ermeniler ise Bizans halkını rahatsız etmiş, tampon bölgedeki Ermeniler Bizans tarafından iç bölgelere göçe zorlanmıştır. Bunun sonucunda Türklerle Bizanslılar ilk kez karşı karşıya gelmiştir. Böylece Erzurum tarihinde yeni bir dönem açılmıştır (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.12).

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DÖNEMİNDE ERZURUM

Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuklular; Erzen-i Rum (Erzurum) ve çevresinde yönetilen ilk askeri hareketini, İslam ve Bizans tarihçilerine göre 1048, Ermeni tarihçilerine göre de 1049 tarihinde gerçekleştirerek şehri ele geçirmişlerdir. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1037-1063) emri ile Bizans İmparatorluğu'nu istilaya memur olan Azerbaycan valisi İbrahim Yinal ve Gence valisi Kutalmış Beyler, Eleşkirt üzerinden Pasinler ovasına inmiş ve oradan Erzurum üzerine yürüyerek, Erzurum kalesini kuşatmışlardır. Ancak İbrahim Yinal kuşatmanın uzun süreceğini anlayınca, Erzurum Ovası'nın batı bölümünde yer alan zengin Erzen şehrine yönelmiştir. Kısa süren kuşatmadan sonra Erzen, Selçuklu ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Erzen halkı, Theodosiopolis olarak isimlendirilen bugünkü Erzurum kalesinin çevresine sığınmışlardır (Solmaz, 2010, s.231). Erzenliler buraya sığındıktan sonra şehrin savunma sistemi Bizanslılar tarafından kuvvetlendirilmiştir. Bu sebeple XI. asrın ortalarında Anadolu'nun doğusundan batısına kadar birçok kale ve şehir, Türkler tarafından fethedildiği halde Erzen-i Rum uzun yıllar Bizanslıların hakimiyetinde kalmıştır (Konyalı, 2010, s.47).

Doğu Anadolu seferine çıkan Tuğrul Bey, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Muradiye'ye ilerleyip Erciş'i ele geçirmiş, akabinde Malazgirt kalesini şiddetle kuşatma altına almıştır. Ancak kuşatma başarılı olamayınca Tuğrul Bey, muhasarayı kaldırmak zorunda kalarak bölgede başka fetih ve keşif seferlerine yönelmiştir. Selçuklu ordusunu gruplara ayırmış, bu grupları Kafkaslar, Canik dağları, Erzincan, Tercan, Oltu, Bayburt, Çoruh ırmağı hattı, Pasinler ovası, Erzurum, Ügümi, Kars ve Adilcevaz çevrelerine göndermiş, böylece etkili akınlarla Bizans'a korku dolu günler yaşatmıştır. Doğu Anadolu Seferi Tuğrul Bey'in (1054), Malazgirt Zaferi öncesinde Selçukluların Anadolu üzerine düzenledikleri en büyük seferdir. Çünkü bu sefere bizzat bir Selçuklu sultanı liderlik etmiştir. Tuğrul Bey, Anadolu akınlarının eskisi gibi kesintisiz devam etmesi emrini vermiştir (Yakupoğlu, 2020, s.343-344). Türklere Anadolu'nun kapılarını açan ve Doğu Anadolu'da Türk Hakimiyetini getiren günlerin müjdecisi olan Malazgirt

zaferine kadar, Selçuklular önemli gördükleri yerleri fethettikleri halde Erzurum üzerine başka askeri sefer düzenlememiştir (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.13).

Erzurum, adeta uzaktan mahsur bir hale getirilmek istenmiş, kendi kendine düşmesi için icap eden bütün tedbirler alınmıştır. Bizans imparatoru Romanos Diogenes, 1071'de Sultan Alp Arslan'la karşılaşmak üzere Malazgirt'e giderken Erzurum'a uğramıştır. Tarihe Malazgirt zaferi olarak geçen ve Bizans ordusunu yenen Alp Arslan'ın kuvvetleri, Doğu ve Orta Anadolu'nun tamamını kapsayan geniş bir sahada diplomatik, siyasi, askerî ve psikolojik yönlerden kıyasıya bir mücadele içerisinde girmişlerdir. Alp Arslan; 26 Ağustos 1071 tarihinde kendilerine Anadolu'nun kapılarının açıldığına sevinmiş, bundan sonraki hedeflerini de belirlemiştir. Romanos Diogenes 'in Alp Arslan'a esir düşmesi üzerine bazı anlaşmalarla imparator serbest bırakılmış, önemli bir Türk muhafız birliği tarafından önce Theodosiopolis'e, sonra da Konstantinopolis'e kadar götürülmüştür (Kafeslioğlu, 2014, s. 214-220).

Anadolu'nun 1071 Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda Erzurum kenti, büyük ölçüde Türkleşme hareketine sahne olmuş ve kentin çevresi ele geçirildiği halde, 1080 yılında dek Bizanslıların elinde kalmıştır (Yalçın, 1987, s. 37). Ancak 1080 senesinde güzel Erzurum, Melik Şah'ın kumandanlarından Emir Ahmed tarafından fethedilerek, bu yöredeki Hristiyan hakimiyetine tamamıyla son verilmiştir (Yinanç, 1988, s.350).

XI. yüzyılda Anadolu'ya gelmeye başlayan Türk boyları; 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde, Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın Diogenes'e karşı kazandığı zaferden sonra, kısa zaman içerisinde Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. Anadolu'nun fethinde önem taşıyan Türkmen komutanlar, İç ve Doğu Anadolu başta olmak üzere bulundukları bölgelerde hükümet adına iç işlerinde serbest Atabeyliklerini kurarak, bu topraklarda güç kazanmışlardır. Erzurum'da Saltuklular (1092-1202); Tokat, Sivas, Amasya, Malatya ve Kayseri' de Danişmendler (1092-1178); Mardin, Harput, Hasankeyf ve Diyarbakır'da Artuklular (1098-1234); Erzincan, Şebinkarahisar, Kemah ve Divriği'de Mengüçüklüler (1118-1252) gibi Türkmen Devletleri, Anadolu Selçuklu devletiyle beraber ilk Türk mimari eserlerini meydana getirmişlerdir (Aslanapa, 2021, s. 101).

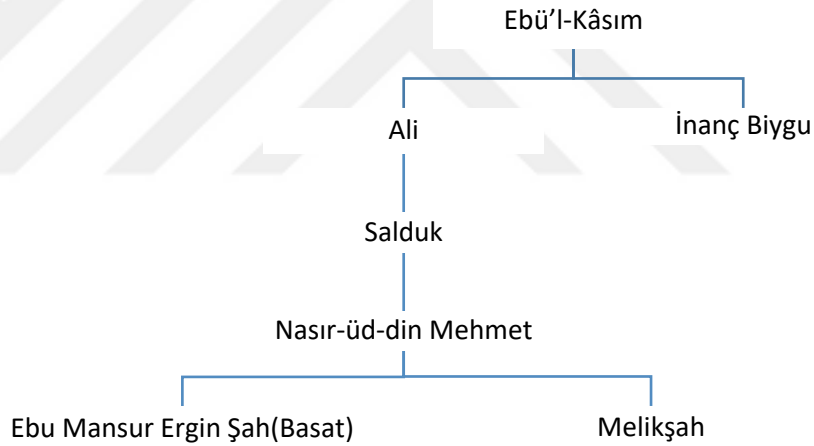
SALTUKLU BEYLİĞİ (1071-1202)

Selçuklu Sultanı Alp Arslan, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesinde kazandığı zaferle Anadolu kapılarının Türklere açılmasını sağlamıştır. Bu savaşta büyük başarılar

gösterdiği için Kars, Tortum, Oltu, Erzurum, Tercan, Pasinler, Şebinkarahisar, Bayburt, İspir ve çevresini Ebü'l-Kâsım Saltuk Bey ve ailesine iktâ olarak verilmiştir. Böylelikle Erzurum'da uzun yıllar sürecek Türk hakimiyetinin başlangıcı olan Saltuklu Beyliği kurulmuştur (Yılmaz, 2022, s.18).

Emir Saltuk Erzurum dolaylarını iktâ olarak alsa da Gürcü krallığı himayesindeki eski Bizans komutanı tarafından yönetilen şehrin, 1080 senesinde fetihle ele geçirildiği düşünülmektedir. Bir görüşe göreyse, 1071 yılında Saltuk Bey tarafından zapt edilerek burası merkez şehir yapılmıştır (Yinanç, R., 2013, s. 65-69). Fakat Erzurum ve havalisinde günümüze ulaşmış kitabe ve sikke bulunmadığı için bu görüşlerin doğruluk payını tespit etmeye imkânımız yoktur. Kesinliğe sahip tek bir bilgi vardır, o da Micingirt'te bir evin temel yapı malzemesinde kullanılan taştaki kitabedir (Şekil 2), (Konyalı, 2010, s.48-49).

Şekil 2 Saltuk oğlu ailesinin şeceresi

(Konyalı, 2010, s.48-49).

Anadolu' da kurulan ilk Türk beyliği olan Saltuklular, şehrin iktisadi ve ticari özelliklerinden ötürü farklı medeniyetlerle karşılıklı ilişkiler kurarak bölgenin Türkleşmesine sebep olmuştur. Bu olay Dünya tarihinin geleceğini her yönden zenginleştirmiş ve mamur hale gelmesini sağlamıştır.

Saltuklu Dönemi Yapıları

Saltuklu Beyliği Erzurum’da egemen olduğu dönem boyunca, çeşitli hükümdarların (Tablo 2) hakimiyeti altında kalmıştır. Bu Hükümdarlar Selçuklu’ da ortaya çıkan mimarinin, hızlı ve planlı bir şekilde yapılanmasında rol oynamışlardır. Himayelerine aldıkları şehir ve kasabalara yerleşen halkın ihtiyaçlarına binaen; cami, han, medrese, imaret, türbe, çeşme vb. yapılar inşa ederek kentin kalkınmasına sebep olmuşlardır. Kendilerine özgün üslupla yapılan eserlerden bazıları günümüze ulaşamamış olmasına rağmen, Devleti’nin ticari ve ekonomik zenginliğinin göstergesi olarak ilk Türk İslam yapılarından olan Kale Mescidi, Tepsi Minare, Ulu Cami, Üç Kümbetler günümüze ulaşan mimari yapılardır (Yılmaz, 2022, s.19).

Tablo 2 *Saltuklu Beyliği’nin Erzurum hükümdarları*

SALTUKLU HÜKÜMDARLARI	
Erzurum Kolu	
Ebu’l Kasım Saltuk	(1072-1102)
Ebu’l Kasım Saltuk’un oğlu Ali	(1102- 1124)
Ali’nin kardeşi Ziyaeddin Gazi	(1124-1132)
Ali’nin oğlu İzzeddin Saltuk	(1132-1168)
İzzeddin Saltuk’un oğlu Nasıreddin	(1168-1185)
Mama Hatun	(1191-1202)
Nasıreddin Muhammed’in oğlu Melikşah	(1202)

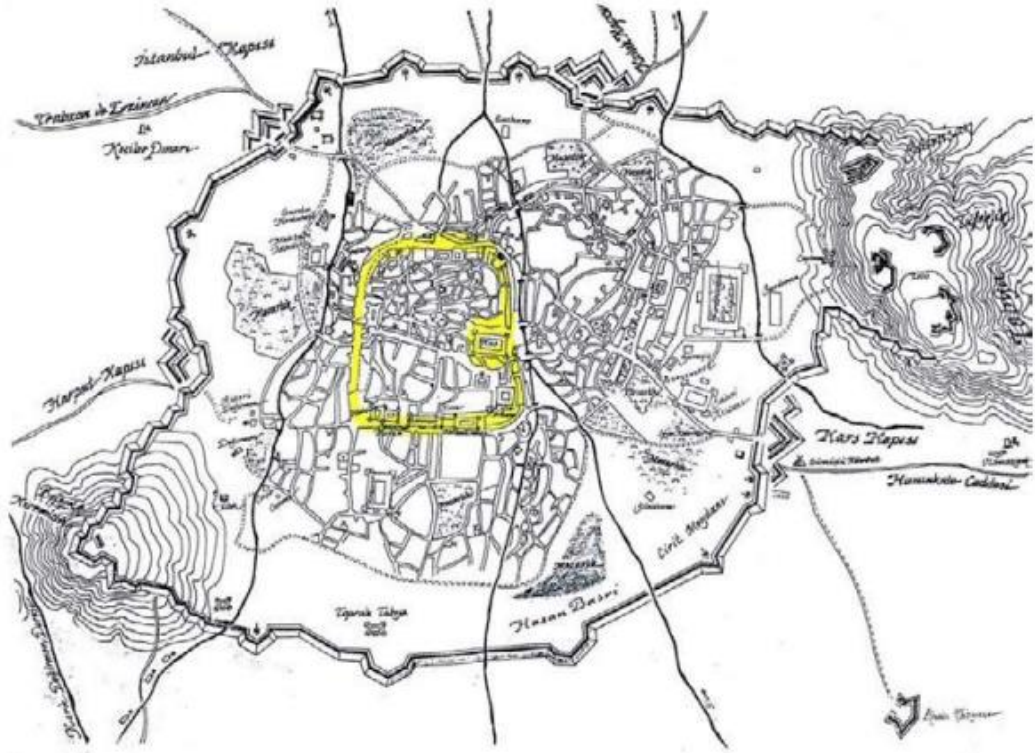
Saltuklu emirlerinden Ziyaeddin Gazi, Nasiruddin Muhammed ve kız kardeşi Mama Hatun bu şehirde ki tarihi eserlerin yapımında önemli bir rol oynamışlardır. “Erzurum sâhibesi” olarak ifade edilen Mama Hatun’un, kardeşinin ölümünden sonra beyliğin başına geçmesi eski Türk kadınlarının toplumdaki yeri ve önemini göstermektedir (Yılmaz, 2022, s.19).

Kale Mescidi Camii ve Tepsi Minare (Saat Kulesi/Minare Kule/Kesik Kule)

Saltuklular, egemen oldukları bölgede yeni kaleler inşa etmemiş, kalan kalelere yerleşerek onları onarmış ve kullanmışlardır. Kaleler stratejik noktalara inşa edildikleri için her dönemde yerleşim yerlerinin ve yolların kontrolü bu savunma yapılarından sağlanmıştır (Şekil 3-4), (Özkan, 2016, s. 27-31).

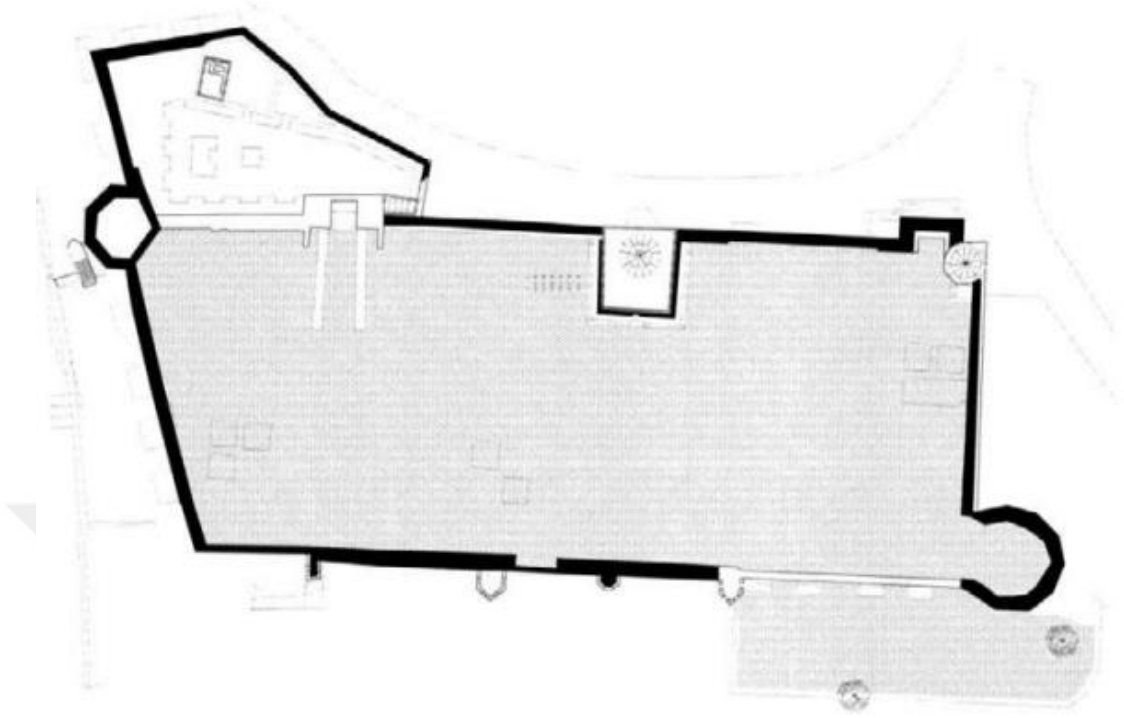
Bizanslı Anadolius tarafından 415-422 yıllarında yaptırılan Erzurum kalesi, iç ve dış kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Fakat birçok medeniyet tarafından saldırı ve tahribata maruz kaldığı için günümüzde sadece iç kale ayakta kalmıştır (Özdemir, 2011, s. 25-26).

Şekil 3 *Erzurum Haritasında kalenin yerleşim yeri*

(Özkan, 2016, s. 29-30).

Şekil 4 Erzurum Kalesi Planı

Erzurum Kalesi Planı Kültür Bakanlığı - EKVTKBK'dan

(Özkan, 2016, s. 29-30).

İç kalede yer alan mescide Kale Camii adı verilmektedir. Güney kısımda yarı silindirik bir burca dayalı kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Mihrap önünde kubbesi bulunan cami üç bölümden oluşur. İç kalenin güneybatı kısmında silindirik gövdeli bir minare yer alır, bu minareye tepsi minare adı verilir (Altınok, 2020, s. 114). Tepsi minarenin üzerinde bulunan kitabede Saltuklu Beyliği hakkında verilen bilginin yanı sıra cami ve minarenin mimarının da Ziyaeddin Gazi olduğunu, 1189-1197 yılları arasında Ebu'l Muzaffer Melikşah'ın hüküm sürdüğü dönemde yapıldığını kabul edebiliriz (Özkan, 2016, s. 19).

Ebul Muzaffer olarak da bilinen Ziyaeddin Gazinin yaptığı mescidin minaresine, saatin ne zaman eklendiği bilinmemekle birlikte saat eklenmesi binanın saat kulesi olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Şekil 5). Her ne kadar tepsi minare halk tarafından saat kulesi olarak adlandırılrsa da sahip olduğu silindirik gövdenin aşağıdan yukarıya

daralarak devam etmesi, kendisinin tepsi minare olarak adlandırılmasının daha doğru olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca minare gözetleme kulesi olarak da kullanılmıştır (Acun, 2011, s. 34).

Şekil 5 *Tepsi Minare, Saltuklu Kitabesi*

(Tepsi Minare, Alıntı tarihi 2024)

Erzurum'daki Kale Mescidi planı ve taş süslemesine (Şekil 6), diğer Saltuklu yapıları Cincime Sultan türbesinde ve Üç Kümbetlerden I. Anonim kümbetinde rastlanmaktadır. Bu süslemenin Anadolu mimarisinde de sık sık kullanıldığı göze çarpmaktadır (Mülayim, 1982, s. 24).

Şekil 6 Kale Mescidi dış görünüşü

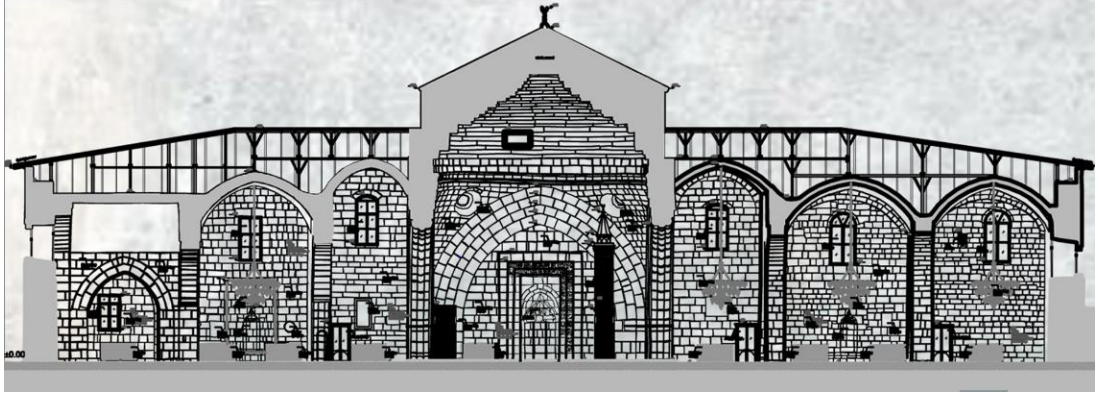

Ulu Cami (Atabek/Atabey Camisi)

Selçuklu Türkleri fethettikleri yerleri Türkleştirme amacıyla gittikleri bölgelerde camiler inşa etmişlerdir. Erzurum ellerine geçtiklerinde de bu geleneği devam ettirerek, 1179 yılında Atabek/ulu camiyi yapmışlardır (Şekil 7), (Altınok, 2020, s. 99). Erzurum Ulu Camii Anadolu’da bulunan karakteristik ulu cami örneklerinden birini temsil etmektedir. Emir İzzettin Saltuk’un oğlu Melik Nasırüddin Muhammed tarafından Ebü’l Feth Mehmed’e Saltuklular döneminde yaptırılmıştır. (Özkan, 2016, s.20-21).

Ulu Cami’nin bazı ayak ve kemerlerinin dışında hemen her tarafı günümüze kadar onarımdan geçirilmiş fakat bu yapının sadece kible duvarı özgün olarak kalmıştır. Ayrıca Savaş esnasında ambar, sonrasında hastane, silah deposu ve cephanelik olarak da kullanılmıştır (Kara, 2017, s.362-363).

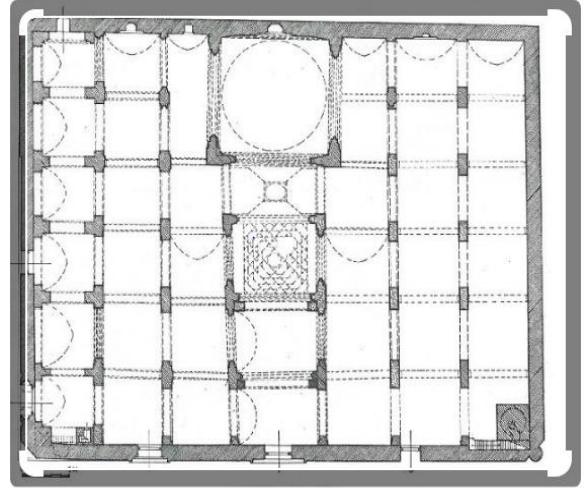
Şekil 7 *Ulu Cami görünüş planı*

(Ulu Cami Planı, alıntı tarihi 2024)

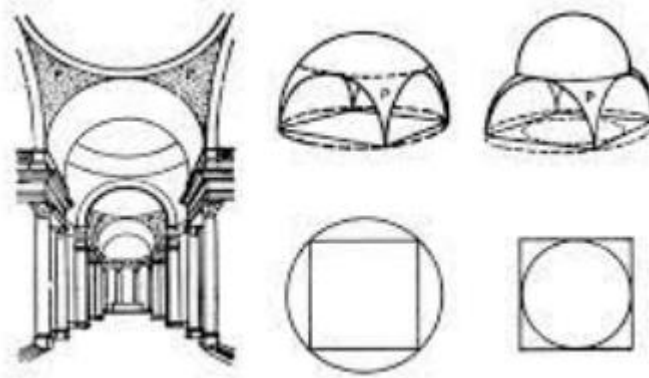
Cami beş kapılı, üç kubbeli olarak inşa edilmiştir (Şekil 8). Kapılardan üçü şehrin kuzey cephesinde, ikiside doğu cephesinde bulunmaktadır. Kubbelerin en anlamlısı olan mihrap önünde ki büyük pandantifli kubbe (Şekil 9), ön kısmı sivri şekilli kemerlerin üzerine oturtulmuştur. Burada bulunan ahşap kubbeye yapım şeklinden dolayı kırılancık örtülü kubbe (Şekil 10) adı verilmektedir (Özkan, 2016, s. 105-110).

Şekil 8 *Ulu Cami ve planı*

(Aslanapa, 2021, s. 111).

Şekil 9 *Pendantif kubbe görüntüsü*

(Pendantif Kubbe, Alıntı tarihi 2024)

Şekil 10 *Ulu Cami kırlangıç örtüsü*

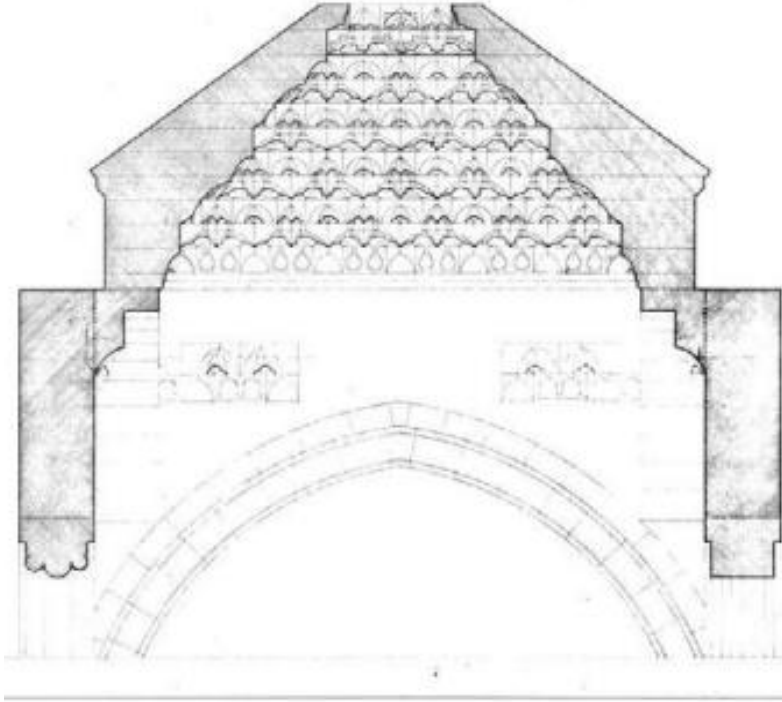
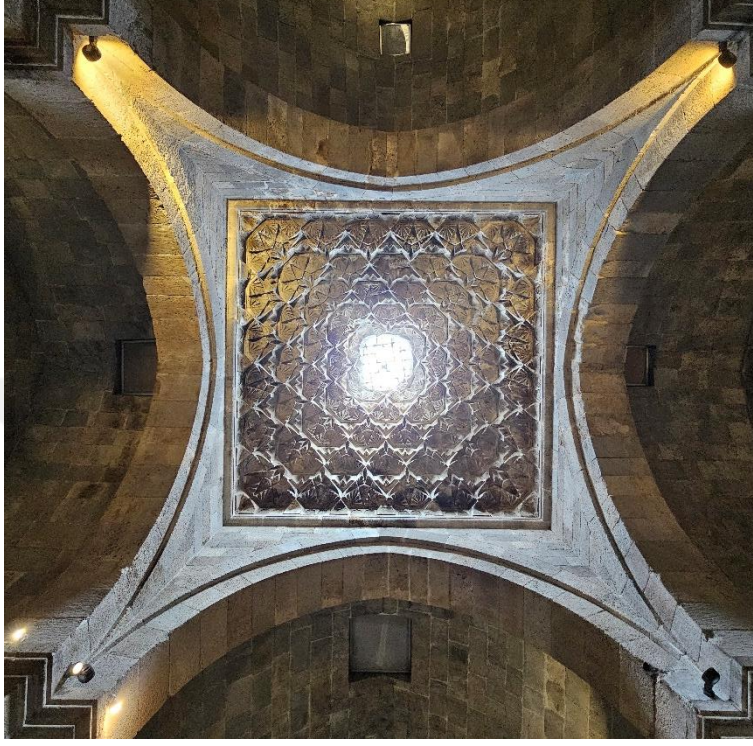

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

Anadolu Selçukluları zamanında yapılan Ulu camilere baktığımızda çoğu “Girişten itibaren ilk iki bölüm beşik tonozla, üçüncü bölüm mukarnaslı tonoz (Şekil 11), dördüncü bölüm aynalı çapraz tonoz ve mihrap önü ise pendantiflere oturan ahşap kırlangıç bir kubbeyle örtülmüştür” (Özkan, 2016, s. 103). Sonuç olarak Ulu Cami’yi Erzurum’ un en önemli, en eski camisi yapan özellikleri; mabedin boyutu, çapraşık

mimari tarzı, düzgün taş işçiliği, orta sahında bulunan ayak- kemer düzenlemeleri, mukarnas kubbesi ve kırlangıç örtüsüdür. (Konyalı, 2010, s.298).

Şekil 11 *Mukarnas kubbe resmi ve kesiti*

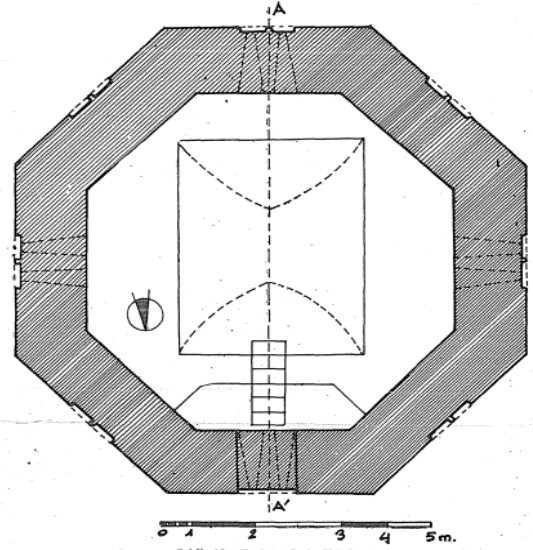
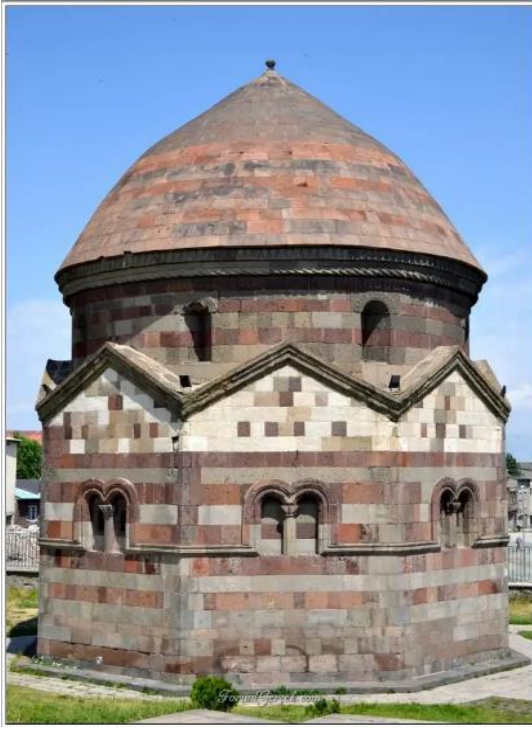

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2024-Özkan, 2016, s. 107).

Üç Kümbetler, Emir Saltuk Kümbeti

Üç Kümbetler; Anadolu’da bulunan anıt mezarların en eski ve en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. XII. yüzyılın sonlarında yapıldığı sanılan, Çifte Minareli Medresenin güneyinde yer alan Üç Kümbetlerden en büyüğü Emir Saltuk’a aittir (Şekil 12). Sekizgen gövdeli, yüksek kasnaklı ve üzeri kubbe ile konik karışımı basık bir külahla örtülü olan kümbet iki renkli kesme taştan yapılmıştır (Öztürk & Çolak, 2014, s.136). İki katlı dikdörtgen planlı olarak yapılan kümbetin; derin üçgen alınlıklı, yuvarlak kemerli kasnak nişlerinde 12 Hayvanlı Türk takvimini simgeleyen tasvirler bulunmaktadır. Kuzey yönde bulunan kapısından sağa doğru her gövdede, kabartmalı hayvan tasvirleri sırasıyla; Birbirine dolanmış çift ejderha, fare, kartal, tavşan, boynuzunda insan başı olan boğa, Lir Takımyıldızı (Şekil 13), bitki motifi, aslan vücutlu kartal başlı grifon motifleri sekiz köşesine işlenmiştir (Polatoğlu vd., 2022, s.104-105).

Şekil 12 Erzurum Üç Kümbetler, Emir Saltuk Kümbeti görünüşü

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2024)

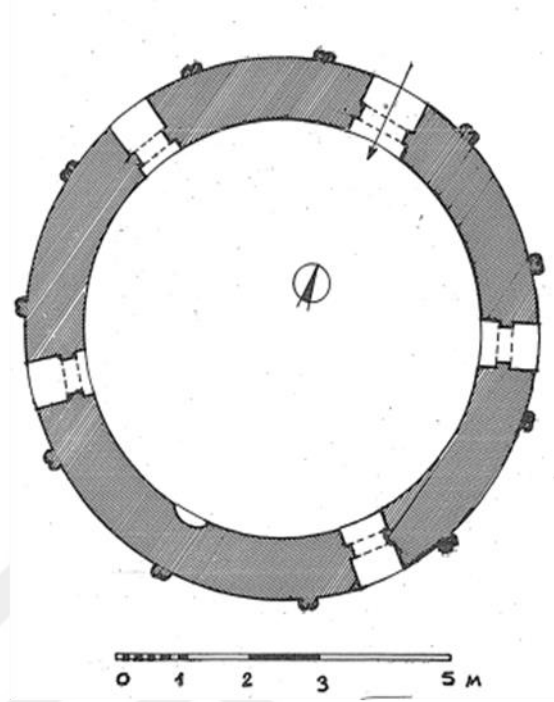
Şekil 13 Lir takım yıldızı

Lir takım yıldızı gravürü (Polatoğlu vd., 2022, s.104), Kümbet üzerine işlenen örnek (Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

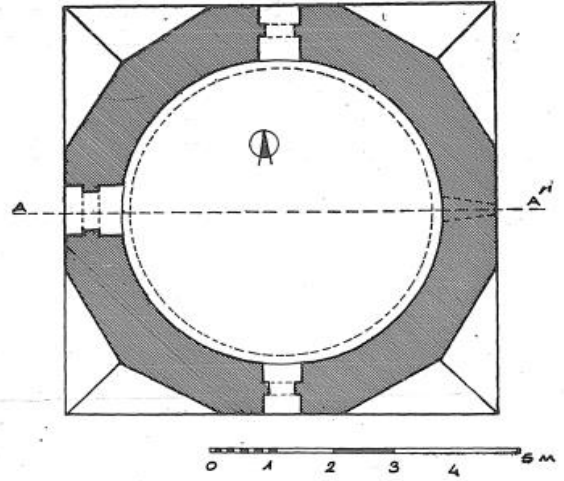
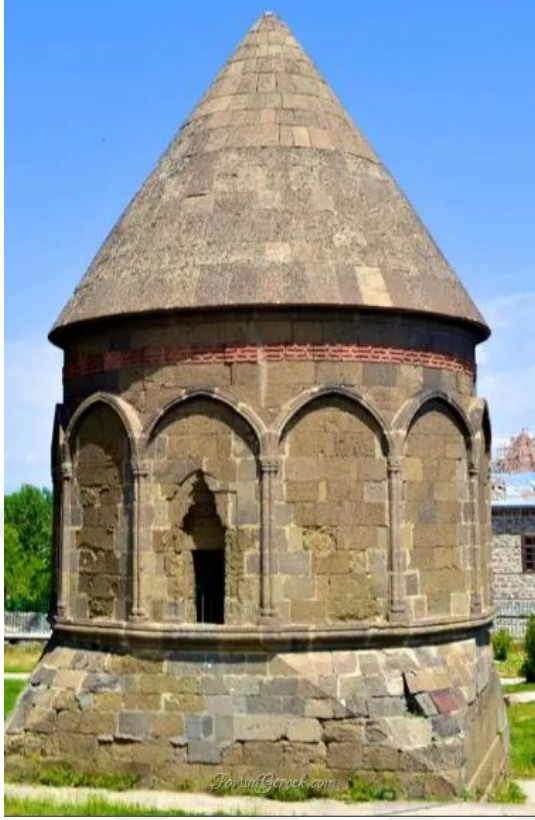
XIV. yüzyılda inşa edildikleri tahmin edilen diğer kümbetlerin kime ait oldukları bilinmemektedir. Emir Saltuk Kümbetinden farklı olan bu iki kümbet süsleme ve mimari bakımından birbirine benzemektedir. Bunlardan güneydekini (Şekil 14) gövdesi daire planlı, on iki cepheli, dört pencereci olup yöresel keyek taşından yapılmıştır. Kuzeydoğuda kalan üçüncü kümbetin (Şekil 15) içten yuvarlak olup on iki cepheli, alt kısmı kare planlı yapıdır (Ünal, 1974, s.99).

Şekil 14 Güney doğudaki 1. Anonim Kümbeti

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2024- Ünal, 1974, s.101).

Şekil 15 Üç kümbetlerin kuzeyindeki 3. kümbet

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2024- Ünal, 1974, s.100-102).

Üç Kümbetlerin yanında mimari olarak diğerlerine benzemeyen kare planlı, iki katlı dördüncü bir kümbet yer almaktadır. Bu kümbet halk arasında “Kâbe Mescidi” olarak bilinmektedir (şekil 16). Alt katı cenazelik bölümü olan kümbet içten çapraz tonoz, dıştan ise piramit şekilli taş bir külah ile örtülmüştür (Özdemir, 2011, s. 55).

Şekil 16 *Kâbe Mescidi*

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

İLHANLILAR

Saltuklular, Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın Erzurum'u ilhak etmesiyle Selçuklu hakimiyetine geçmiştir. O zaman ki Ermeni ve Gürcülerin Moğolları kışkırtması ve onlara askeri destek sağlaması sonucu bölgede Moğol tehlikesi baş göstermiştir. Erzurum, Moğolların Anadolu'da ki ilk hedefi olmuştur (Kayserili, 2011, s.70-73). Selçuklu emiri Alaeddin Keykubad'ın ölümü sonrası ortaya çıkan Babai isyanından faydalanan Moğol komutanı Boyca Noyan; 1242 yılında Erzurum'u muhasara etmiş, şehrin valisi Şerefettin Duvini'nin ihaneti sonucunda da ele geçirmiştir. Moğollar, halkı kılıçtan geçirip şehirde birçok yıkımlar ve yağmalamalar yapmıştır. 1243 yılındaki Köseadağ yenilgisinden sonra Erzurum; Moğol hâkimiyetini tanımış, varlığını Selçuklu vilayeti olarak devam ettirmiştir. İlhanların kurulmasıyla birlikte şehir bu sefer de İlhanlılara bağlı Selçuklu vilayeti olmuştur (Küçükuşurlu, 2018, s.21-22).

Bu dönemde İlhanlıların zaman zaman ortaya çıkardığı iç karışıklıklara rağmen topraklarda ekonomik ve ticari hareketler kesilmeden devam etmiştir. Hem Selçukluların hem de İlhanlıların bölge yakınlarında söz sahibi olması, iletişim hattının Erzurum'dan geçmesi buradaki canlılığı hayatta tutmuştur (Özen, 2016, s.260-264). Tüm bu canlılık devam ederken şehirde İlhanlılar tarafından birçok eser yapılmış, bu eserlerden Çifte Minareli Medrese (şekil 17) ve Yakutiye Medresesi (Şekil 18) ayakta kalmıştır.

Şekil 18 *Erzurum Çifte Minareli Medrese*

Şekil 17 *Erzurum Yakutiye Medresesi*

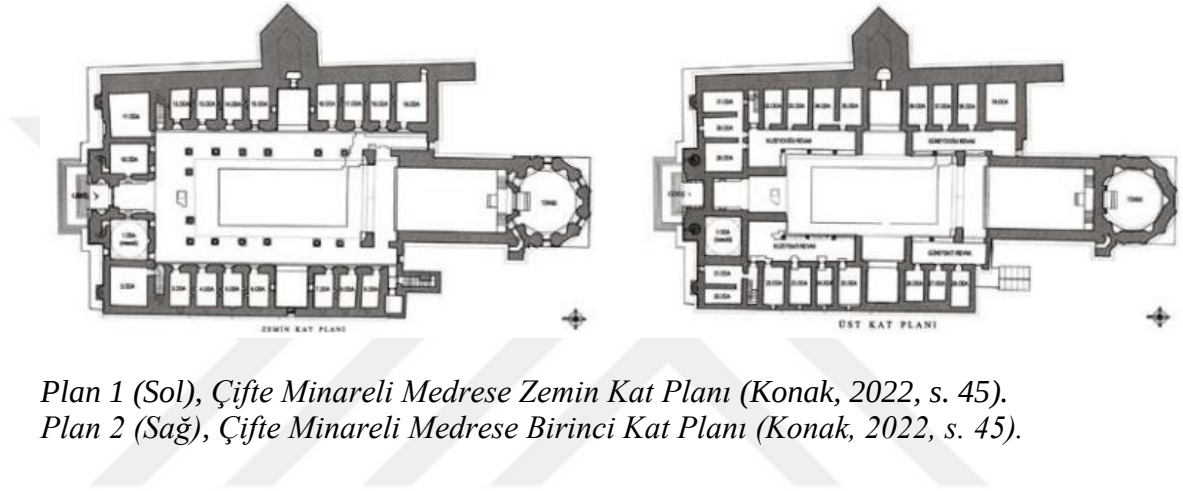
(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023).

İlhanlı Dönemi Yapıları

Çifte Minareli Medrese

Erzurum’da İlhanlı döneminde yapılan Çifte Minareli Medrese, şehrin sembolü haline gelmiştir. Medresenin, sanatsal açıdan ince bir zevk ve ustalıkla yapımı dikkatleri üzerine çeker. Bina; kesme taşlı, iki katlı, revaklarla çevrili, açık avlulu, dört eyvanlı bir şekilde yapılmıştır (Şekil 19).

Şekil 19 *Erzurum Çifte Minareli Medrese Planı*

Plan 1 (Sol), Çifte Minareli Medrese Zemin Kat Planı (Konak, 2022, s. 45).

Plan 2 (Sağ), Çifte Minareli Medrese Birinci Kat Planı (Konak, 2022, s. 45).

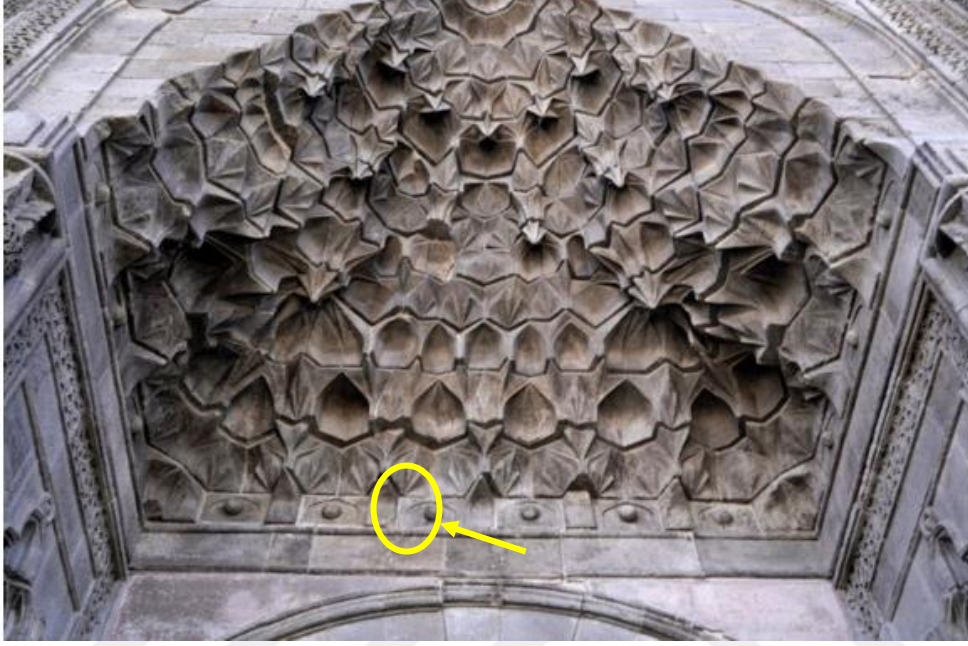
Yapının; rumilerle çevrili taç kapı portallerinin köşelerinde silmeli nişlerin iç kısmında, avludaki sütun gövdelerinde, eyvanların cephelerinde, öğrenci odalarının kapı silmelerinde geometrik süsleme bulunur. Sağ ve sol düzleminde bulunan nişlerde çift başlı kartal, ejder, palmet, hayat ağacı (dalların içinde kuş ve nar motifi) vb. figürlü motifler ve çini süslemeleriyle eşsiz bir örnek çeşitliliğini sergiler (Aydın, 2012, s. 103).

Anadolu’da yapılan medreselerin en büyüğü olan yapının yazıtı ve vakfiyesi bulunmadığından kimin ne zaman yaptırdığına ilişkin değişik görüşler vardır. XIII. yüzyılın son çeyreğinde yaptırıldığı kabul edilen binanın Alâeddin Keykubat’ın kızı Hundi Hatun ya da İlhanlı valisi şehzade Geyhâtû’nun eşi, Padişah Hatun tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Bu sebeple adına Hatuniye Medresesi de denilmektedir (Karamağaralı, 1971, s.240-242).

Hatuniye medresesinin taç kapısının iki yanından yükselen minareleri dikine on altı yivlidir. Firuze renkteki sırlı tuğlalarla desenli olarak örülen minarelerden doğudaki sarmal, batıdaki ise baklava şeklindedir (Aydın, 2012, s. 103). Giriş kemerinin üzerinde

bulunan kavsaranın altında ki mukarnasta on iki adet küre dikkat çekmektedir. Burada ki Küresel yapı gezegen ve yıldızları; On iki sayısı ise on iki burcu ve on iki ayı işaret etmektedir (şekil 20) (Polatoğlu vd., 2022, s.107-108).

Şekil 20 *Mukarnas altı on iki adet küre*

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

Medresenin güney eyvanında bulunan Türbe, çoğu Selçuklu kümbetleri gibi iki katlıdır. Merdivenle inilen çapraz tonozlu odanın içinde ki metfunun kim olduğu bilinmemektedir. Sağ ve soldan merdivenle çıkılan üst katın iç malzemesi mermerdir. On iki nişli yüzeye sahip yapının her bir yüzeyinde kendine özgü bir tezeyinatı vardır. Türbenin dıştan külahın saçağında silmelerle çevrili helezonik kıvrımlı süslemeyle örülmüş bordür ve mukarnaslı zencerek (şekil 21) bulunmaktadır (Yetkin, 1952, s.47).

Şekil 21 Çifte Minareli Medrese Türbesi, külah altında mukarnas ve deseni

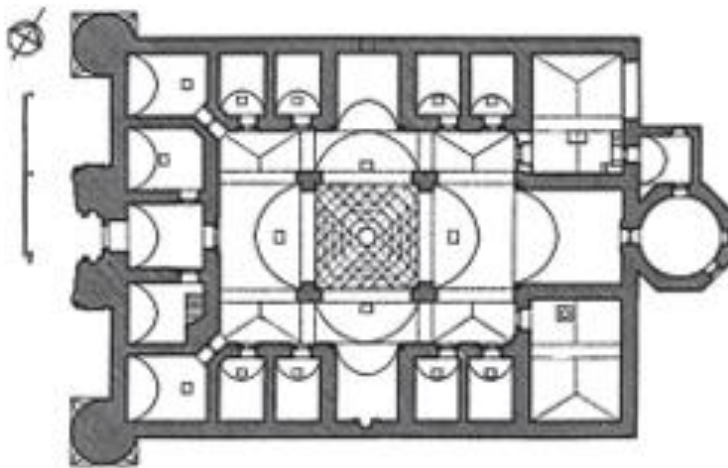

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

Yakutiye Medresesi

Günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesi olarak faaliyet gösteren Yakutiye medresesi, İlhanlı dönemi yapılarından ve Anadolu'nun en büyük kapalı avlulu medresesidir (Şekil 22). Yakutiye medresesi, taç kapısında bulunan kitabeye göre; İlhanlı sultanı Olcayto döneminde Gazan Han ve eşi Bolugan Hatun adına, 1310 yılında Yakut Gazani tarafından yaptırılmıştır (Karakaş, 2012, s.72).

Şekil 22 Yakutiye Medresesi Planı

(Yakutiye Medresesi Planı, 2024).

Külliyenin taç kapısında yer alan süsleme şekilleri; hayat ağacı motifi, hayvansal figürler ve doğu cenahındaki kümbetin varlığı bina yapımında Hatuniye (Çifte Minareli) Medresesi'nin etkilerinin olduğunu göstermektedir (Özdemir, 2011, s. 47). Fakat sütuncede ki Palmiye üzerine işlenen kartal, çift başlı olmak yerine sol ve sağa dönük haldedir. Motifinin alt kısmında da simetrik aslan figürleri bulunmaktadır (Aslanapa, 2021, s. 195).

Kesme taştan yapılan Medresenin taç kapısının iki köşesinde minareler bulunmaktadır. Minarelerden biri, kaideye kadar diğeri ise şerefe kısmına kadar yıkılmıştır. Bu nedenle konik minarelerin üzerleri külahlarla kapatılmıştır. Güneybatı köşede bulunan minarenin gövdesi bazıları firuze renkli sırla kaplanmış kırmızı tuğlalar gövdeye baklava şeklinde kabartmalarla yerleştirilmiştir (Tokgöz, 2020, s. 120-121).

Üç eyvanlı ve revaklarla çevrili mekânın orta kısmında Ulu camide olduğu gibi mukarnaslı tonoz bulunmaktadır (Şekil 23). Bu tonozun orta kısmına aydınlatma ve havalandırma için tonoz feneri yerleştirilmiştir diğer kısımlar ise sivri kemerli beşik tonozlarla örtülüdür (Özdemir, 2011, s. 47). Doğuda kare kaide üzerinde onikigen gövdeli, üzeri konik çatıyla örtülü kümbet bulunmaktadır. Kümbetin üst gövdesinde meander motifli bir bordür ve kırık hatlı çizgilerin yer aldığı geniş süsleme yer alır (Gündoğdu vd. 2010, s. 231).

Şekil 23 Yakutiye Medresesi Mukarnaslı Tonoz

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM SELÇUKLU YAPILARINDA KULLANILAN TEZYİNAT

Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan din ve inanışların birbirini etkilemesiyle; sanatın temel esaslarında görülen benzerlikler değişmeden kendini yenilemiştir. Bu inançlar doğrultusunda tezyinat, kozmolojinin tesiriyle bazen bir hayvan figürü bazense geometrik şekillerle ifade edilmiştir. Bu simgeler mimaride çeşitli formlarda yorumlanmıştır.

Anadolu Türk mimari formlarına uygulanan bu simgeler, bulunduğu dönemlerin tarihini yansıtmaktadır. Türkler yaşantılarını sürdürdüğü her coğrafyada kendilerine ait işaretler, izler, semboller ve damgalar kullanarak yeni sentezler ortaya çıkarmışlardır (Duran, 2019, s 696).

Selçuklular Anadolu topraklarına hâkim olduktan sonra Doğu ve İslam kültürünü sanatlarında devam ettirmişler, farklı köklerden gelen mimari anlayışı gelenekleriyle harmanlayarak kendilerine özgü bir sanat üslubu geliştirmişlerdir. Geometrik -bitkisel süslemeler çoğunlukla cami, medrese, türbe, kümbetlerde kullanılırken; figüratif süslemeler ise saray ve köşklere uygulanmıştır (Gülaçtı, 2012, s.34-35).

Taş kabartma ve çiniyi mimarilerinde kullanan ilk Türk devleti olan Selçuklular, aynı zamanda yapılarında yaşadıkları coğrafyadan etkilenecek sfenks, aslan, ejderha, çift başlı kartal, simurg gibi mitolojik figürleri kullanmışlardır (Mutlu & Özdemir, 2022, s. 1387). Bu mitolojik figürler, Türk kültür ve sanatının gelişmesine katkı sağlayarak estetik düşüncelerinin gelişmesine yardım etmiştir (Sözen & Tanyeli, 1992, s. 163).

Geometrik Motifler

İslamiyet'in kabulünden sonra Türk İslam sanatında hayvan ve insan şekillerinin tasvir edilmesindeki kısıtlamadan dolayı zanaatkarlar, yeni arayışlar içerisine girmiştir. Böylece hendese bilimi ile çizgilere yön vererek geometriyi özgün süsleme unsuru haline getirmişlerdir (Mülayim, 1982, s. 51).

Geometrik süslemenin kökenine baktığımızda bu motiflerin, Azerbaycan ve İran üzerinden Anadolu'ya göç eden Türklerle, Büyük Selçuklu zamanında Anadolu'ya ulaşarak gelişme gösterdiği ileri sürülmektedir. Ancak Necipoğlu ve bazı batılı

araştırmacıların görüşüne göre ise süslemenin kökeni Abbasilere dayanmaktadır (Eryılmaz & Selimgil, 2021, s. 219).

Geometrik bezeme her türlü malzeme ile İslam kültürünün hâkim olduğu tüm çevrelerde birçok teknikte uygulanmıştır (Demiriz, 2004, s. 7). İslam sanatında gelişim gösteren geometrik desenler çoğunlukla farklı formların birleşmesiyle oluşur. Genellikle daire, kare, üçgen, dikdörtgen gibi geometrik formlarla oluşturulan bu biçimler bazen yazma eserlerde bazen duvar silmelerinde kurulur (Bökü, 2009, s.25). Bu kurulan geometrik biçimlere tarih boyunca çeşitli anlamlar verilmiştir. Sonsuzluk ve gökyüzünü temsil eden daire; evrendeki birliği, düzeni ve bütünlüğü, kare; adaletin sembolü olarak kabul edilmiş ayrıca ateş, hava, su ve yer unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir. Üçgen; aşkın ile insan arasında ki bağlantı unsuru ya da bilinç ile ahengin vasıtası kabul edilmiştir. Dikdörtgen; ilim, adalet, din ve hakikati, sekizgense sonsuzluğu temsil etmiştir (Eryılmaz & Selimgil, 2021, s. 219). Türk mimarisinde Mühr-ü Süleyman olarak bilinen altı kollu yıldız, mistik bir anlamla kötülük ve nazarlardan korunma amaçlı kullanılmıştır (Çoruhlu, 2013, s. 237).

Tarihin her döneminde kullanılan geometrik motifler, Anadolu Selçuklu sanatında en yaygın ve vazgeçilmez süsleme dalıdır. Bu motifler bazen birincil eleman olarak bazen de bitkisel veya rumi süsleme unsurlarıyla birliktelik oluşturarak bir kompozisyon örgüsünü meydana getirirler (Durmuş, 2005, s.120), (Şekil 24). Anadolu Selçukluları özellikle XI. ve XII. yüzyılda geometrik motifleri çini, ahşap, maden, halı ve yazma eserlerde çok sık kullanmışlardır (Düzaratoğlu, 1997, s. 24).

Şekil 24 Erzurum Çifte Minareli Medrese taç kapı niş içindeki geometri

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2023)

Gülbezek

Gülbezek diğer ismiyle gülce, gül şeklinde veya çok kollu yıldız biçimli süsleme motifidir. Genellikle dairesel şekillerin yüzeyinde bitkisel, geometrik, hayvansal ve rumi motifler ile işlenmiş süsleme biçimleridir. Hafif çıkıntı veya yarım küre şeklinde biçimlendirilmişlerdir (Koçer, 2020, s. 100-101). Kenar çizgileri oyularak daire form şeklinde oluşturulan gülbezeklerin, etrafına yivler ve damla şekillerin eklendiği de bazı örneklerde görülmektedir (Ünal, 1992, s. 75).

Anadolu Selçuklu mimari yapılarında uygulanan gülbezeklere; özellikle taç kapı bordür ve mukarnasların arasında, mihrap, pencere kenarlarında, minber, niş, eyvan ve minare kaidelerinde rastlanmaktadır (Güler, 2021, s. 43-44), (Şekil 25). Çoğunlukla kendi eksenini etrafında dönüş yapan merkezsel desenlerdir. (Demiriz, 2004, s. 8). Geometrik ve yıldız sistemleriyle yapılan süslemeler, eski tarihin Mezopotamya ve Hitit geleneklerinde ki güneş simgesi, güneş diski gibi kozmolojik bir mana ifade ettiği düşünülmektedir (Ögel, 1994, s. 328).

Şekil 25 Çifte Minareli Medrese Taçkapı Üzerinde Bulunan Gülbezek

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2024)

Gülbezeklerin en yaygın örneği taş süslemelerde görölmektedir. Yapım tekniği ağıısından kendi içerisinde ikiye ayrılır; yapı taşının yüzeyine doğrudan işlenen ve yapı taşına sonradan eklenen gülbezekler.

1. Yapı taşının yüzeyine doğrudan işlenen gülbezekler; kendi içerisinde yapı taşının üzerine iç bükey, yapı taşının üzerine dışa taşkın, yapı taşının yüzeyine düzlemsel olmak üzere üç kısımda incelenebilir.
2. Yapı taşına sonradan eklenen gülbezekler de kendi içerisinde küre kesitli ve yapı yüzeyi dışında şekil verilen olarak ikiye ayrılır (Şaman-Doğan & Yazar, 2013, s. 230).

Mimari yapıların yüzeylerini kaplayan geometrik geçmelerde, yıldızların meydana getirdiği bordürlerde büyük ve küçük gülbezeklere rastlamaktadır. Portal köşelerinde genellikle büyük gülbezekler etrafında da küçük gülbezeklerin yer aldığı görölmektedir (Şekil 26), (Öney, 1978, s. 22).

Şekil 26 *Çifte Minareli Medrese Batı Eyvan Pencere Kenarlarındaki Gülbezekler*

(Nurdan GÜLLÜCE arşivi, 2024)

Hayvansal Motifler

Türk sanatında hayvansal motifler yalnızca doğada var olan hayvanları değil, mistik yaratıkları içeren bir üslup olduğu düşünülmektedir.

Kartal/Çift Başlı Kartal

Genellikle tek ya da çift başlı olarak yansıtılan kartal; orta Asya Türklerinin dini inançlarına göre arifliği, aydınlığı, hakimiyeti, gücü temsil eden kutsal bir kuştur. Şaman geleneğine göre ise ruhun kendisi veyahut ruhun cennete gitmesinde yardımcı bir araç olarak düşünülür. Hakimiyet alameti olarak da kullanılmıştır (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.32). Selçuklu mimarisinde cami ve medrese giriş kapılarında kullanılan çift başlı kartal simgelerinin herhangi bir felsefi, dini, tasavvufi içeriği bulunmamaktadır. Bunun Mezopotamya'dan beri gelen iktidar sembolizmi olduğunu gösterir (Peker, 2017, s. 43-44).

Çift başlı kartal; birleşen iki kartalın gücünü, kuşların koruyuculuğunu ve kuşların atası olduğunu düşündürmektedir. Kartal gökle alakalı unsurları temsil ettiğinden, mücadele sahnelerinde hep kazanan taraf olarak tasvir edilmiştir. (Özkul, 2018: 271-272). Bazı araştırmalara göre kulaklı olarak tasvir edilen kartalın Türklere özgü bir form olduğu düşünülmektedir (Çoruhlu, 2019, s. 91). Erzurum Emir Saltuk kümbeti ve çifte minareli medresesinde kartalın kulaklı formu kullanılmıştır (Alsan, 2005, s. 151).

Türk Hayvan Takvimi

Göçebe hayat tarzına sahip olan Türk toplulukları mevsimleri, ekim tarihlerini vb. belirlemek için gök hareketlerini ve olaylarını inceleyerek Güneş ya da Ay'a dayalı takvimler oluşturmuşlardır. Ortaya çıkan bu takvimle zaman sistemli hale getirilmiş hayatları düzene girmiştir (Biray, 2010, s. 671).

12 hayvan takviminin hangi kültüre ait olduğu tartışmalıdır. Çoğunlukla Çinlilere özgün olduğu düşünülen takvimin Türk boyları arasında yaygın olması takvimin Türklere de dayandığını düşündürmektedir. Türklerin takvimi kendilerine has kılmaları takvimin "12 hayvanlı Türk takvimi" adını almasına yol açmıştır (Boyras, 2010, s. 114).

Türklerin kullandığı en eski takvim 12 hayvanlı Türk takvimidir. Orta Asya toplumunun hayvanlara olan ilgileri zamanla takvim unsuruna dönüşmüştür. Takvime

göre her yıl bir hayvan adıyla anılırken, aylar sayılarla ifade edilir. Divan-ı Lügati't Türk'te hayvanlar sırasıyla:

1. Sıçan (Çıçkan) Yılı
2. Sığır (Uy)Yılı
3. Pars/ Aslan (Colbors)Yılı
4. Tavşan (Qoyon) Yılı
5. Ejder/Balık (Uluu) Yılı
6. Yılan (Cılan) Yılı
7. At (Cılkı)Yılı
8. Koyun (Qoy) Yılı
9. Maymun (Meçin/ Maymıl) Yılı
10. Tavuk (Took) Yılı
11. Köpek (İt) Yılı
12. Domuz (Doñuz/ Qara kiyik) Yılı (Biray, 2010, s. 679-681).

Aslan

Aydınlığın, güneşin sembolü olan aslanın anlamı farklı kültür ve inançlarda bazen değişikliklere uğrasa da İslamiyet'ten sonra da Türklerde aynı anlamda kullanılmıştır. Aslan; savaşın, zaferin, kuvvetin ve kudretin, güç ve ihtişamın sembolüdür. Bu figürün binaları, her türlü kötülükten korumak amacıyla uygulandığı düşünülmüştür (Çoruhlu, 2019, s. 127-149).

Ejder

Ejder, Eski Orta Asya inançlarında yerine göre karanlık ve kötülükle savaşı sembolize etmektedir. Türk mitolojisinde yer, gök ve su unsurlarıyla farklı anlamların yüklendiği ejder çifti; kullanıldığı yere göre de ahenk, düzen, refah, bolluk, güç, kuvvet, evren ve gökyüzünü temsil eden kavramlarla özdeşleşebilir (Alsan, 2005, s. 65).

Ejderlerin gövdelerinde bulunan düğümler küsuf-husuf zamanlarında gezegenlerin belirli durumlarını astronomik olarak sembolize eden işaretlerdir. Saltuklu kümbetinde karşılıklı ağız ağıza tasvir edilen ejderlerin ayı yutmalarıyla; aydınlığın, güneşin ve iyiliğin üstünlüğünün sembolize edildiği söylenilebilir (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.32). Çifte Minareli Medresedeki hayat ağacının alt kısmında bulunan ejder çifti

için hem koruyucu bekçi hem de cehennem ve yer altının sembolü olduğu düşünülmektedir (Alsan, 2005, s. 126).

Boğa

Genellikle boğa-insan, boğa-ejder, boğa-kartal vb. sembollerde çift oluşturan boğa figürleri; çoğunlukla olumsuz mana taşır, yenilen tarafı temsil eder. Fakat ejderle bir araya geldiğinde kazanan taraf sayılır. Boğanın karanlığı, düşman ve ayı da temsil ettiği düşünülmektedir (Gündoğdu & Uçan, 2017, s.32). Eski Türkler' in destanlarında önemli bir yere sahip olan boğa; güç, yiğitlik ve kudretin simgesi olarak hükümdarlığı temsil etmektedir. (Çatalbaş, 2011, s. 52).

Tavşan

Erken dönem Türk mitolojisinde siyah tavşan yer unsurlarına beyaz tavşan gök unsurlarına ait olmuştur. On iki Hayvan takviminde yer alan tavşan, Şamanın yardımcı ruhlarından birisidir. Göktürklerde av hayvanı olduğu için uğurlu sayılmış ve bolluğun simgesi olmuştur. İslamiyet'ten sonra da bolluk, kurnazlık ve iyi şansın sembolü olmuştur. Alevi Türkler arasındaysa uğursuz kabul edilmektedir (Çatalbaş, 2011, s. 54).

Fare

On iki hayvan Takviminde yer alır. Fare yılı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat efsaneye göre fare zekâsı ve çevikliği sayesinde takvime adını veren ilk hayvan olmuştur. Uğursuz yıllar arasında sayılmaktadır (Çabuk & Eren, 2023, s.332).

Grifon

Grifon figürünün korkulan, saygı duyulan, asil, uyanık, hızlı, güçlü ve sadık gibi iyi nitelikleri yanında günahkâr, yırtıcı, hasis, vahşi, obur ve gaddar gibi olumsuz özellikleri de vardır. Grifon figürü aslan-grifonu ve kartal-grifonu olarak iki şekilde resmedilmiştir (Oktay, 2006, s. 53-54).

Orta Asya Türk sanatında sık rastlanan kartal-grifon figürü, Anadolu Selçuklu sanatında çok görülmemiştir. Gün doğumu, ilim, devlet sembolü, kuvvet ve gök gibi kavramları simgeler. Kartal başlı grifonlar Türk sanatında yaygın olarak görülmektedir (Çatalbaş, 2011, s. 50).

Büyük Selçuklu sanatında kullanılan grifon figürleri, birbirlerine bağlanmış veya madalyon içerisinde tek başına ya da simetrik olarak sırt sırta şeklinde tasvir edilmiştir (Erginsoy, 1978, s. 128).

Rumi ve Hayat Ağacı

Rumi

Rumi, Türklerin Orta Asya bozkırlarında kullandıkları hayvan motiflerini Anadolu Selçukluları stilize ederek, yeniden yorumladığı Türk süsleme biçimidir (Yavuz, 2008, s. 13). Kelime anlamı “Anadolu ve Anadolu’ya ait” olan motif Bizans İmparatorluğunun hüküm sürdüğü dönemde Anadolu Yarımadası’na Diyar-ı Rum denilmesinden dolayı “rumi” ismini almıştır (Birol & Derman, 2001, s.182).

Rumi motifinin kökeni hakkında bitkisel mi, hayvansal mı olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu motifin, bitkisel kökenli olduğunu düşünenler; Mısır ve Yunan sanatlarının tezyinatında kullanılan palmet motifinin değişmesiyle rumi motifinin ortaya çıkmış olduğu ileri sürülür (Koçer-Yeşilyurt, 2014, s. 66). Hayvansal kökenli olduğunu kabul eden düşünürlere göre rumi, çeşitli hayvan formlarının stilize edilmiş halidir. Başlıca kuş, tavşan, kurt, balık gibi hayvanlar üzerinde uygulanmış, ayrıntıların giderek yok olmasıyla soyutlaşmış ve grafik form halini almıştır (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 84).

Rumilerin kökenine daha derinden baktığımızda; Büyük Selçuklu, Abbasiler, Karahanlılar, Gazneliler, Endülüs Emevileri ve Fatımilerin tezyinatlarında sıklıkla kullanılan motif olduğu görülmektedir (Mülayim, 2015, s. 168). Selçuklu ve Anadolu Beylikleri mimarisinde görülen rumiler, münhani diye isimlendirilen motiflerle de benzerlik gösterir. İlhanlı ve Memluk eserlerinde yer verilen motiflerin, aynı karakteri taşıdığı görülür. Hayvan figürüyle aynı kaynaktan çıktığını kabul edenlere göre, motiflerin gelişme sürecinin başlarında aynı izleri taşıdığı düşünülmektedir (Birol ve Derman, 2001, s.180).

Rumi, Türk süsleme üslupları içerisinde teknik açıdan anlaşılması ve yapılması en zor fakat estetik olarak ilk göze çarpan motiftir (İrteş vd.,2023, s. 314). Bazı müellifler rumiyi desen tekniklerinde kullanılan temel unsur olarak değerlendirirken, bazıları ise üslup olarak kabul etmişlerdir. Desenler içerisinde diğer motiflerle ve süsleme sanatının

her dalında kullanılması hem üslup hem de temel unsur olarak kabul edilir. Belirli kurallara göre tasarlanan rûmîler, desen içinde ayrı bir hat üzerinden diğer motiflere eşlik edebilir (Birol & Derman, 2001, s.181).

Selçukluda gelişip Osmanlı'da doruk noktaya ulaşan motif, yüzyıllar boyunca gelişme göstermiştir. Tasarımlar içinde kullanım amacı ve çizilişindeki farklılıklara göre iki türlü gruplandırılır.

Çizilişine göre

- Sade rumi
- Sencide rumi
- Sarılma(pîçide) rumi
- Hurde rumi

Kullanım amacına göre

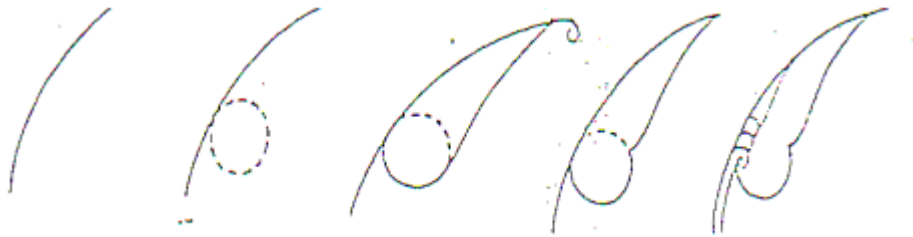
- Ayırma rumi
- Tepelik formu
- Ortabağ

Çizilişine göre Rumiler

Sade rumi.

Kanaviçesinin şeklini koruyan (Birol & Derman, 2001, s.182). En yalın şekliyle sade ve düz görünümlü rumilerdir. Düz rumi de denilen motif badem formundan oluşur (Akkafa, 2022, s.11). Tüm dönemlerin tezyinatında en çok kullan klasik rûmî formudur (İrteş vd.,2023, s. 318) (Şekil 27).

Şekil 27 Sade rumi örneği

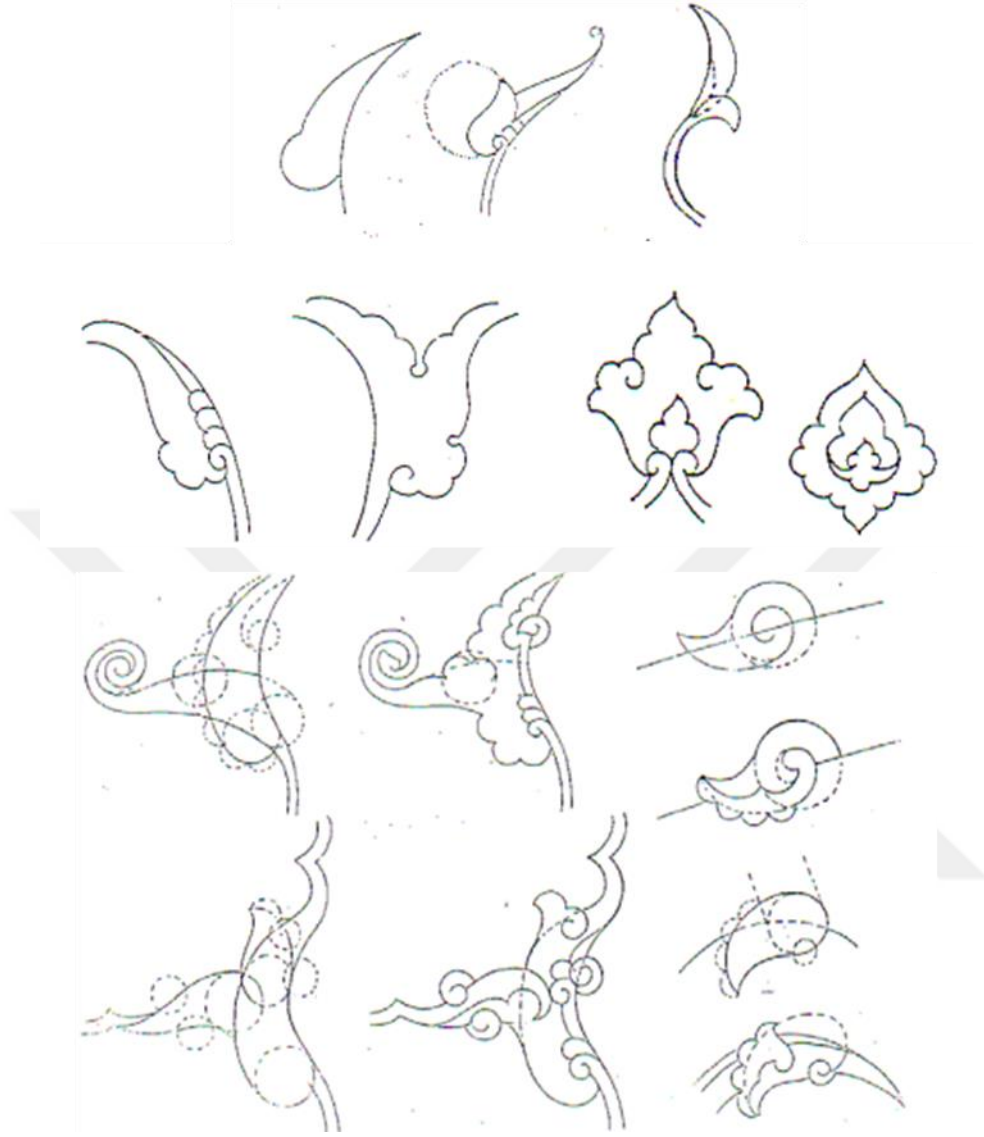

(Keskiner, 2001, s.6)

Dendanlı (Dilimli) rumi.

Düz ruminin sınır çizgisi, dendanlı veya dilimli şeklinde çizilen rumidir. İlk çizilen yay kısmı değil badem formu dilimlenerek çizilir (Aksu,2022, s. 129) (Şekil 28).

Şekil 28 Dendanlı (Dilimli) rumi örnekleri

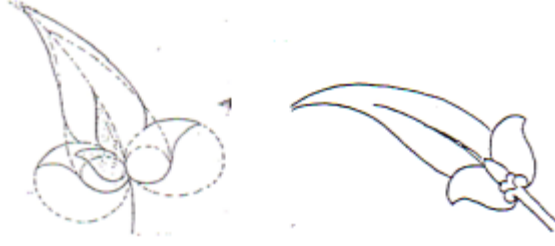

(Keskiner, 2001, s.6)

Sencide rumi.

Kelime manası Farsça tartılmış, ölçülmüş ve değerli anlamına gelir. Müsenna rumi olarak tanımlanan (İrteş vd.,2023, s. 318), simetrik gibi ama yerine göre düşünülerek çizilen rumi motifidir (Yavuz, 2008, s. 34-40) (Şekil 29).

Şekil 29 *Sencide rumi örneği*

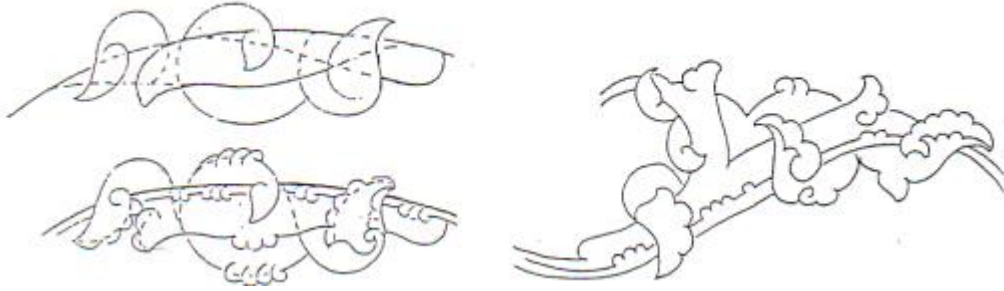

(Keskiner, 2001, s.7)

Sarılma (piçide) rumi.

Piçide Farsça bükülmüş, kıvrılmış anlamına gelir. Çeşitli kıvrımlarla alt-üst şekillerle birbirine sarılan, çıkmalarla süslenen, ince ve uzun formlarla çizilen rumilerdir (Akkafa, 2022, s.11-12) (Şekil 30).

Şekil 30 *Sarılma (piçide) rumi örnekleri*

(Keskiner, 2001, s.7)

Hurde rumi.

Büyük çizilmiş rumi formunun içerisine, tohumları yerine küçük rumilerle bezenmesine denir (Aksu,2022, s. 131). Belirli kurallar dahilinde çizilen motif oldukça detaylı çalışmayı gerektirir. Negatif veya pozitif tarzda çalışılabilir. ruminin ortabağ, tepelik, sencide ve sade gibi her türünün içerisi hurdelenerek bölünebilir (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 85) (Şekil 31).

Şekil 31 *Hurde rumi örnekleri*

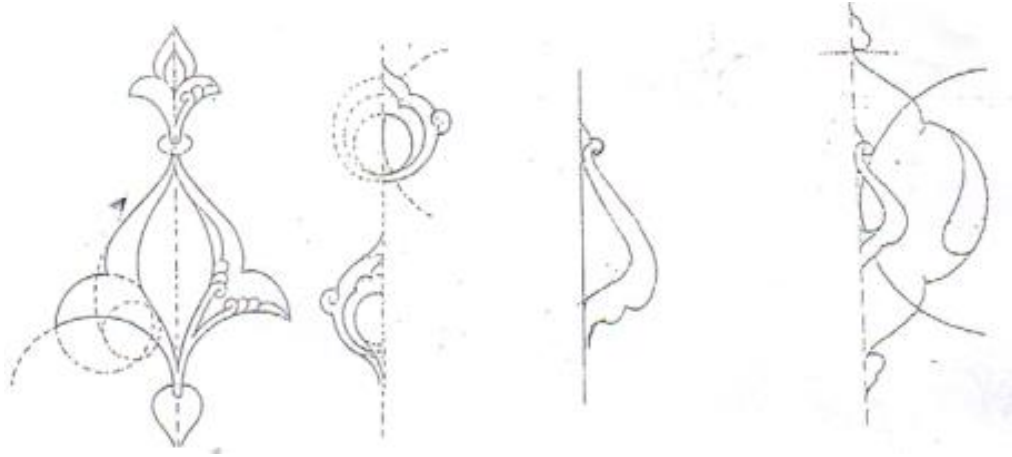
(Keskiner, 2001, s.7)

Desen içinde kullanım amacına göre rumiler

Ayırma rumi.

Tezyinatta desen hazırlarken paftaları ayırmak için en çok uygulanan motiftir (Aksu,2022, s. 129). Rumilerin simetri olarak birleşip iki yana uzayarak tepeliklerle sonuçlanan paftaya ayırma rumi denir (Akkafa, 2022, s.13-14) (Şekil 32).

Şekil 32 Ayırma rumi örnekleri

(Keskiner, 2001, s.8)

Tepelik formu.

Kompozisyonda uygulanan ruminin tepe noktalara konulan, helezonlarda başlangıcı belirleyen ve simetrik şekilde işlenen küçük rumilerdir (Yavuz, 2008, s. 34-40) (Şekil 33).

Şekil 33 Tepelik formu örnekleri

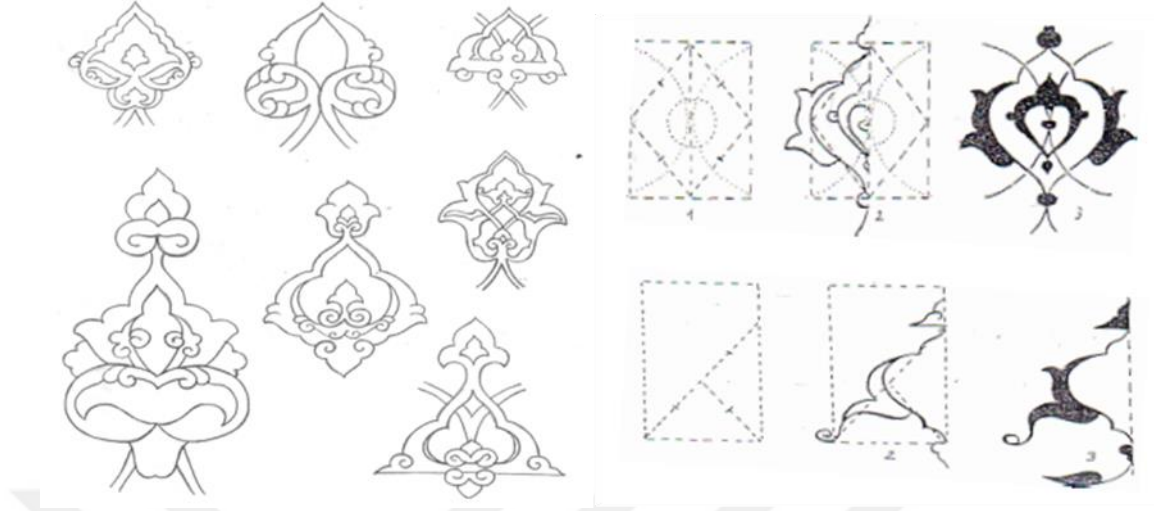

(Keskiner, 2001, s.8)

Ortabağ rumi.

Kompozisyonlarda rumili helezonların rahat dağılımını sağlayan bir bağlaç, agraflar gibi giriş çıkışın yapılmasında kolaylık sağlayan motiftir (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 85), (Şekil 34).

Şekil 34 Ortabağ rumi örnekleri

(Keskiner, 2001, s.8)

Hayat Ağacı

İnsanlık tarihinde yer alan çeşitli uygarlıkların eserlerinin büyük bir kısmında ağaç ve bitkilerin sık kullanıldığı görülmektedir (Erbek, 1985, s. 29-30). Anadolu Selçuklu mimarisinde rastlanan hayat ağacı motifi; doğurganlık, ölümsüzlük, şans, bereket, barış, kudret, sonsuzluk ve hikmetin sembolü olarak gelişim ve değişim içinde yaşamın her safhasını simgelemektedir. Cennetle yeryüzü arasında bağlantı sağladığı düşünülen hayat ağacı, ışığa yükselen üst dallarıyla cennete ulaşmayı, gövde ve dal kısmıyla yeryüzünü, toprağın derinlerine inen kökleriyle yer altını sembolize etmektedir (Yıldız & Mercin, 2023, s. 1829).

Devletin gücünü simgeleyen hayat ağacı Anadolu Selçuklularının dini ve sivil mimari taç kapı portallerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Selçuklu sanatının erken dönemlerinde motif, genellikle tek başına işlenmiş sonraki dönemlerde efsanevi yaratıklar, meyve motifleri ve hayvan figürleriyle beraber uygulanmıştır (Özkul, 2019, s.21).

Anadolu Selçuklu döneminde Şamanizm'in etkileri devam ettiğinden dolayı figürlere manalar yüklemişler, hayat ağaçlarının dallarında yer alan nar meyvelerine cennetin sembolü, dallarda saklı bulunan kuşlara ise cennetin kuşu anlamı vermişlerdir.

Ağaçla beraber işlenen disk ve rozetlerin güneş ve gezegenleri sembolize ettiği düşünülmektedir (Erbek, 2002, s. 76). Vermiş oldukları anlamlardan ötürü hayat ağacını kutsal kabul ederek mimaride kullanmışlar, kutsal ve cennet ağacı olarak adlandırmışlardır (Üçer, 2010, s. 70).

Hayat ağacı örneklerinden birisi Erzurum çifte minareli medresede yer alır. Ağaç hilal motifinden yükselir, motifin etrafında bulunan nar dalları ve kuşlar göze çarpar. Ağacın tepesinde çift başlı kartal oturur burada ejder başları kartalla birleşmek yerine ağaca bağlanır.

Yakutiye medresesinde bulunan hayat ağacı-aslan-çift başlı kartalın birleşmesi enteresan örnek kabul edilir. Palmiye biçimli hayat ağacı üzerinde bir başı kırılmış çift başlı kartal oturur. Ağaç hilal yerine yuvarlak rozetten çıkar ayrıca kartalın tepesinde güneşin tasviri olan rozet bulunmaktadır. Figürler medrese taç kapısının sağ ve sol portallerinde yer alır (Öney, 1968, s. 32).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

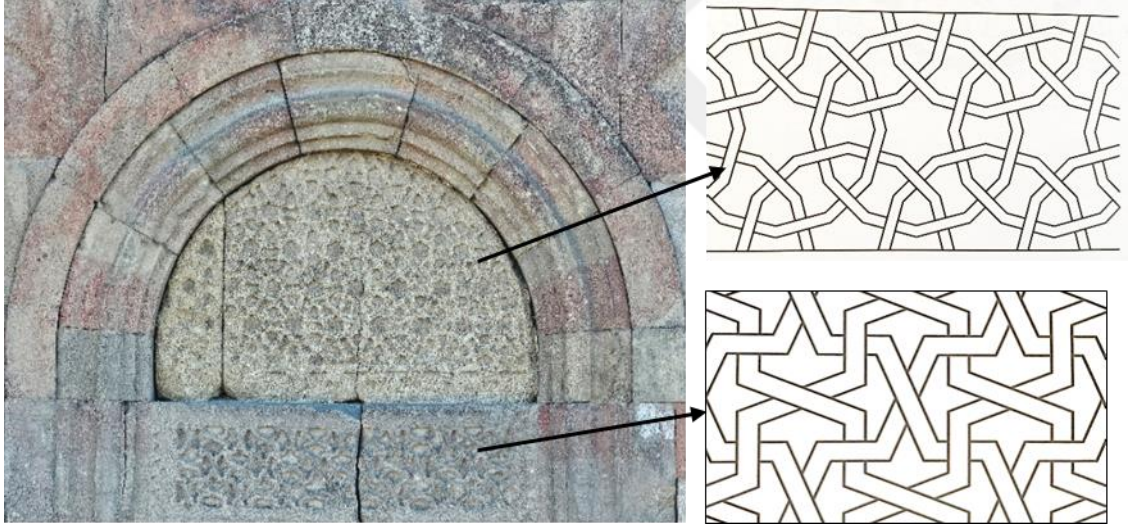
BULGULAR VE KARŞILAŞTIRMA

Üç Kümbetler Tezyinatının Analizi

Yapının Adı:	Emir Saltuk Kümbeti
İnceleme Tarihi:	2023-2024
Bulunduğu Yer:	Erzurum

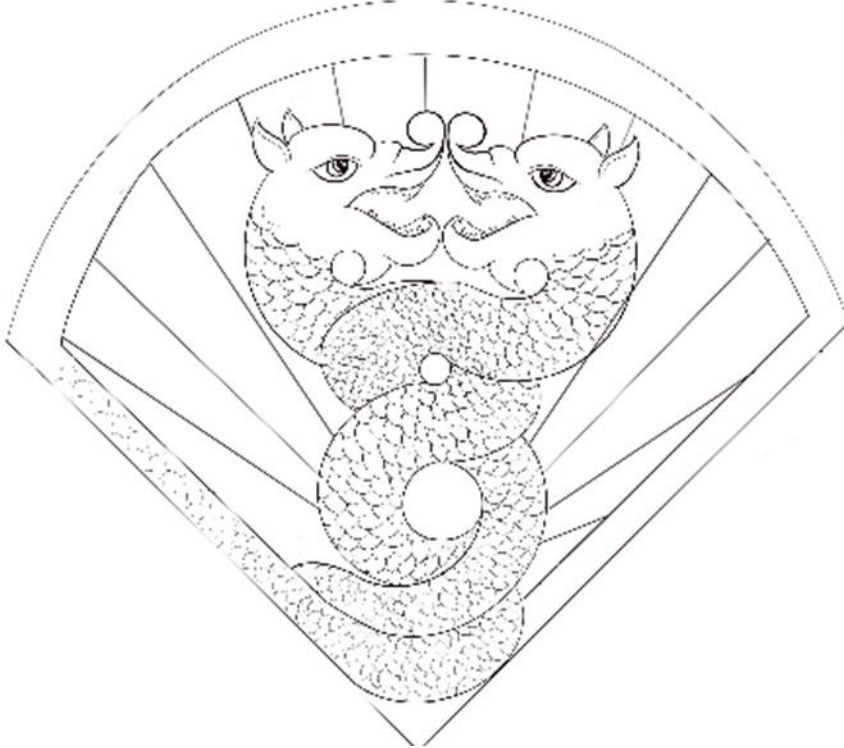
Kümbetin sekiz köşesine yerleştirilmiş istiridye kabuğu şeklinde oluşturulan nişler içerisinde kabartmalı hayvan figürleri ve nebati motiflerle süslenmiştir. Kuzeydeki kapısından itibaren sağa doğru; çift ejderha, fare, kartal, tavşan, boğa-insan, Lir Takımyıldızı, bitki motifi, grifon motifleri aşağıda verilmiştir.

Fotoğraf ve restitüsyon 1 *Emir Saltuk Kümbeti kapı kemeri aynalık süslemesi (üst desen) ve atkı taşı bordürü (alt desen)*

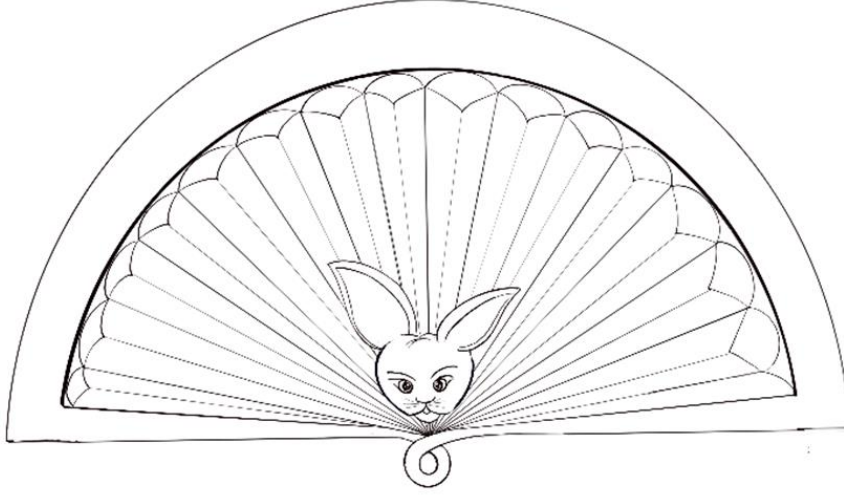
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 2 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki çift ejderha motifi

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 3 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki fare figürü

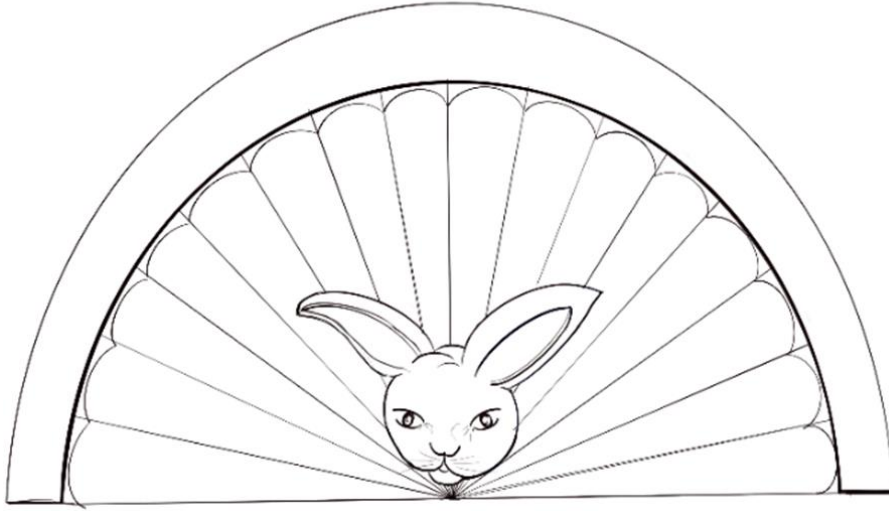
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 4 *Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki kartal figürü*

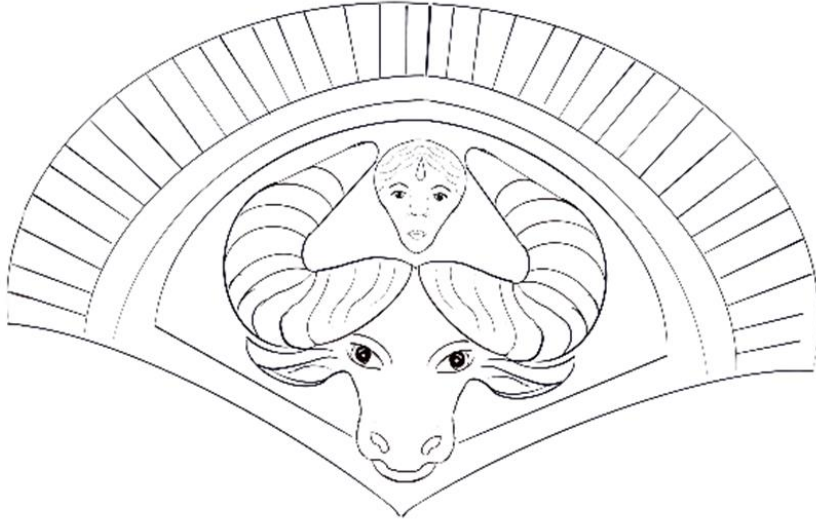
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 5 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki tavşan figürü

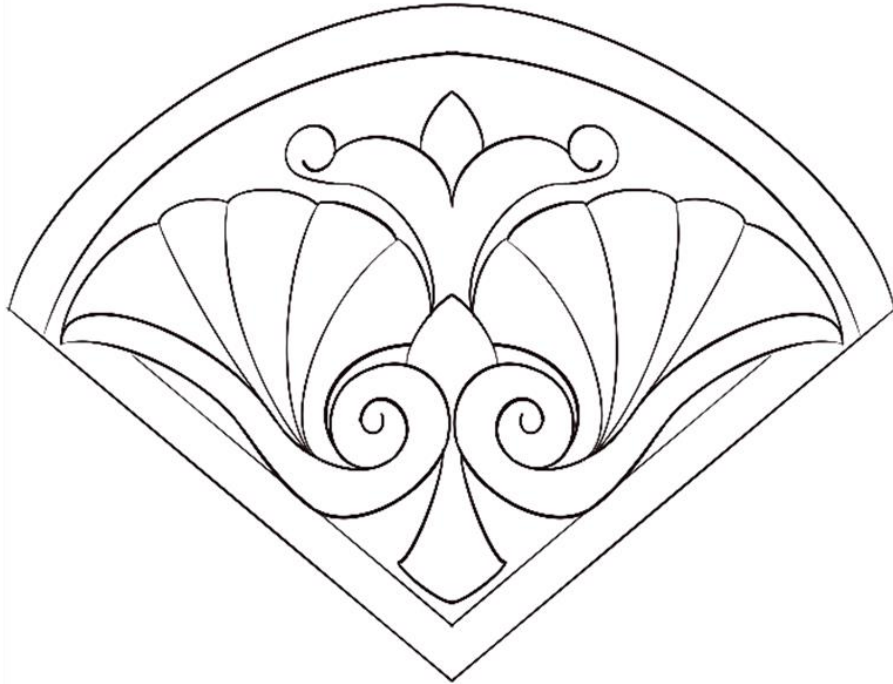
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 6 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki boğa-insan figürü

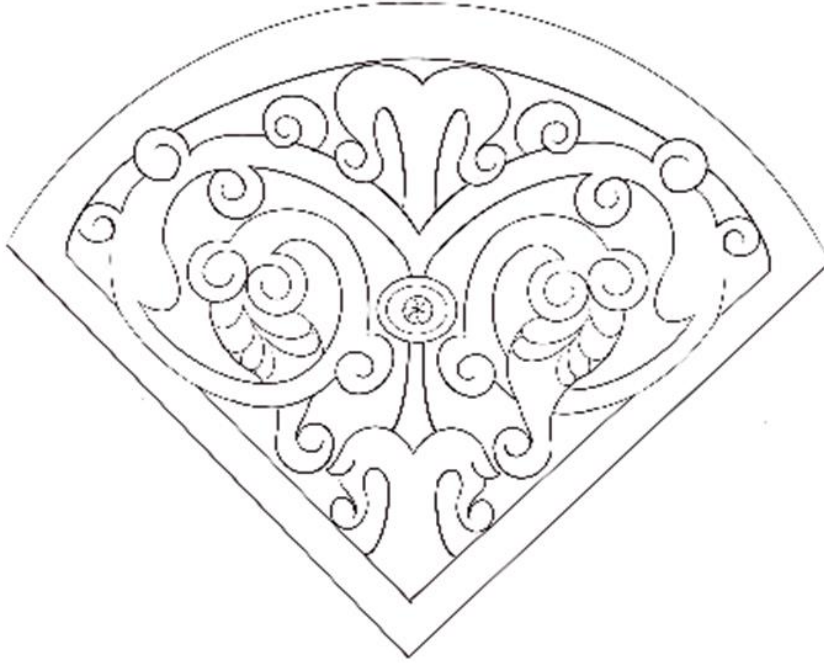
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

**Fotoğraf ve restitüsyon 7 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki lir takım
Yıldızı**

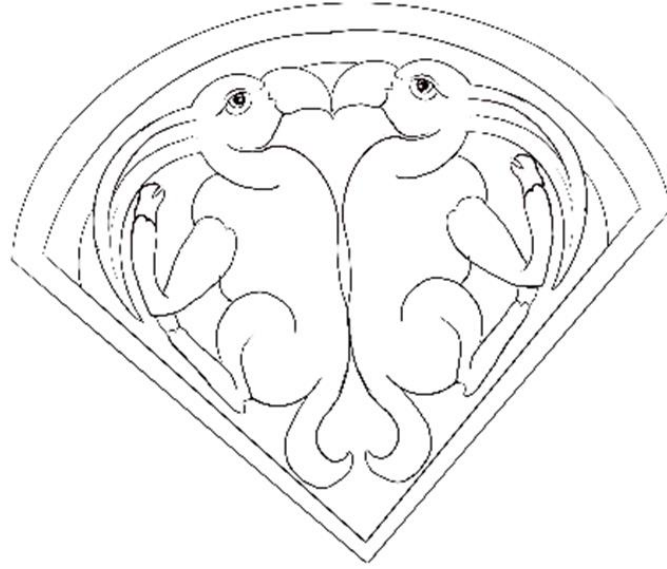
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 8 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki rumi motifi

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 9 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerindeki Grifon motifi

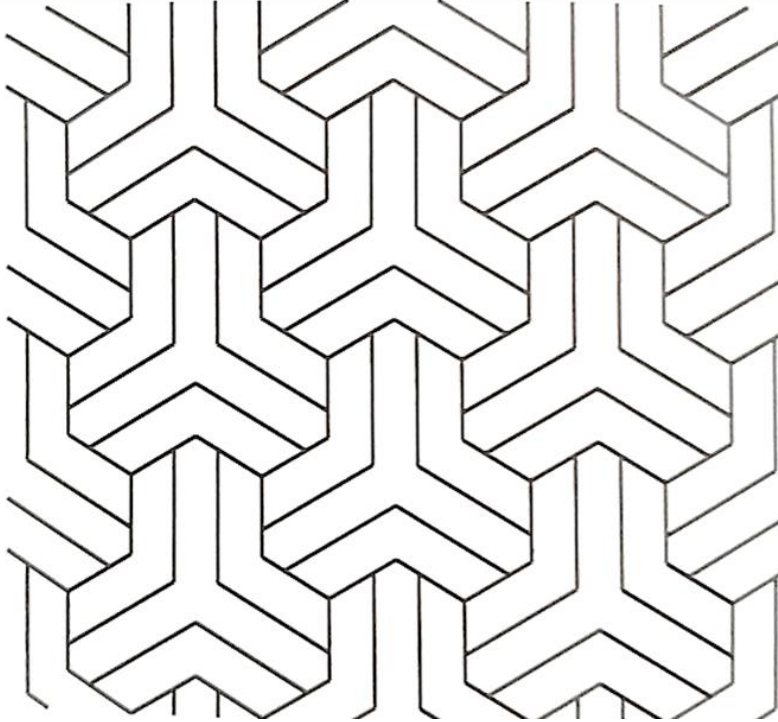

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Yapının Adı:
İnceleme Tarihi:
Bulunduğu Yer:

Emir Saltuk Kümbetinin güney doğusundaki 2. kümbet
2023-2024
Erzurum

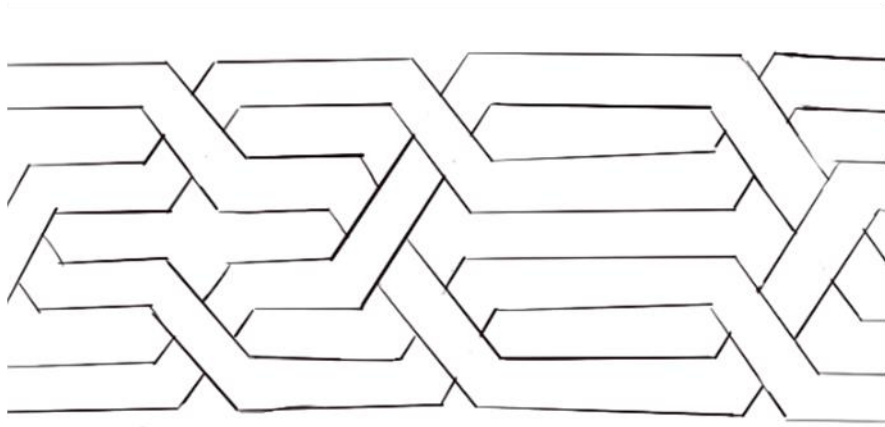
Fotoğraf ve restitüsyon 10 *Emir Saltuk Kümbetinin güney doğusundaki 2. Kümbetinin külah altı bordürü*

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Yapının Adı: Emir Saltuk Kümbetinin kuzeyindeki 3. kümbet
İnceleme Tarihi: 2023-2024
Bulunduğu Yer: Erzurum

Fotoğraf ve restitüsyon 11 *Emir Saltuk Kümbetinin kuzeyindeki3. Kümbetin külah altı bordürü*

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Yakutiye Medresesi Tezyinatının Analizi

Yapının Adı: Yakutiye Medresesi
İnceleme Tarihi: 2023-2024
Bulunduğu Yer: Erzurum

Fotoğraf ve restitüsyon 12-a Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ ve sol yan yüzeyde bulunan aslan figürlü hayat ağacı

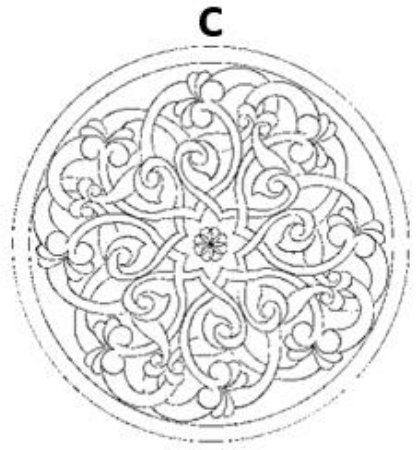

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024, sağ)

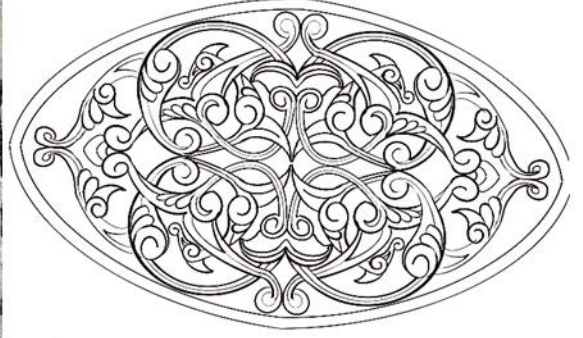
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024, sol)

Fotoğraf ve restitüsyon 12-b Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ ve sol yüzeylerdeki hayat ağacının kartal üzeri gülbezek (A), kemer ayağı deseni (B), orta kısımdaki gülbezek (C)

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 13 Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ portalinin üst çatı altı oval form gül bezek

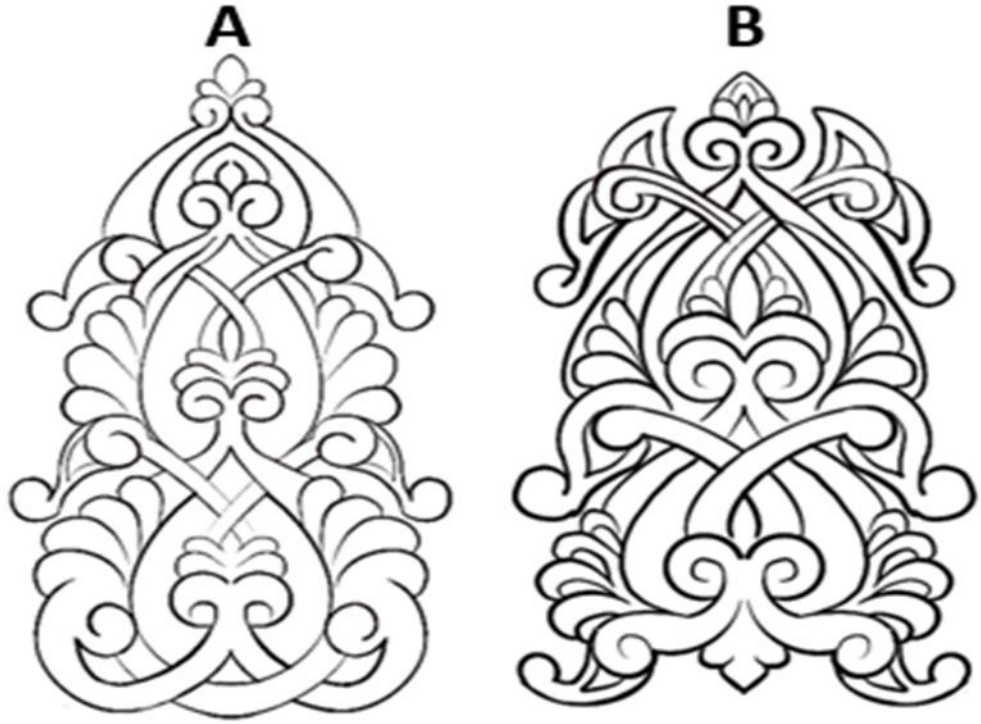
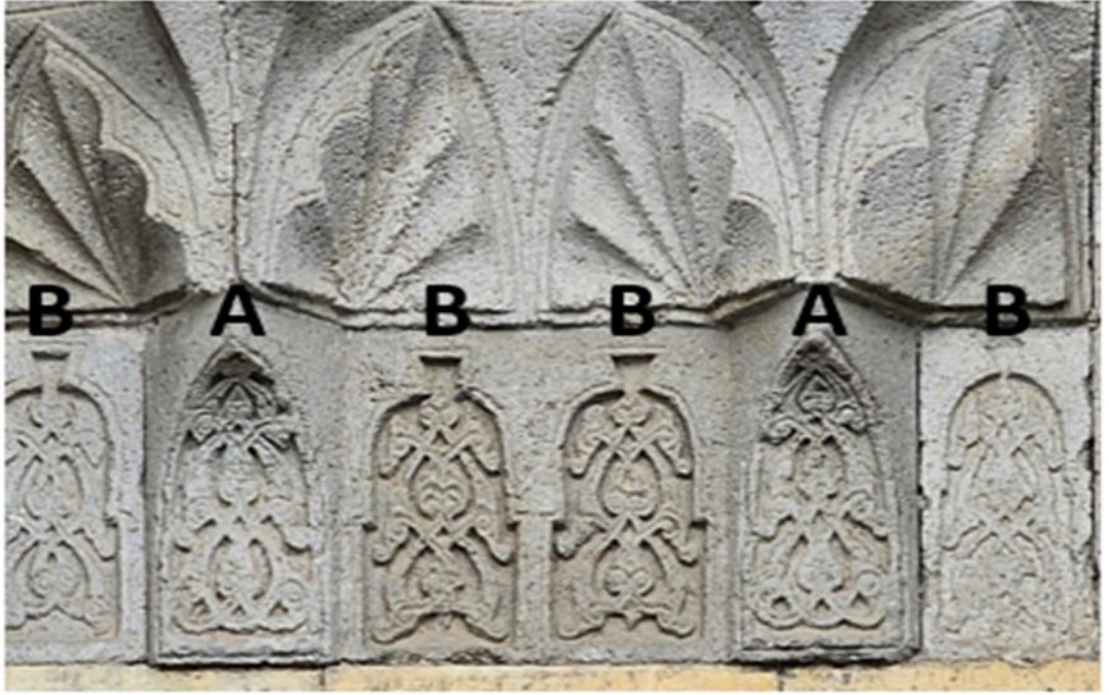
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 14 Yakutiye Medresesi içindeki madeni eşyalar oda kapısı üzeri taş işleme

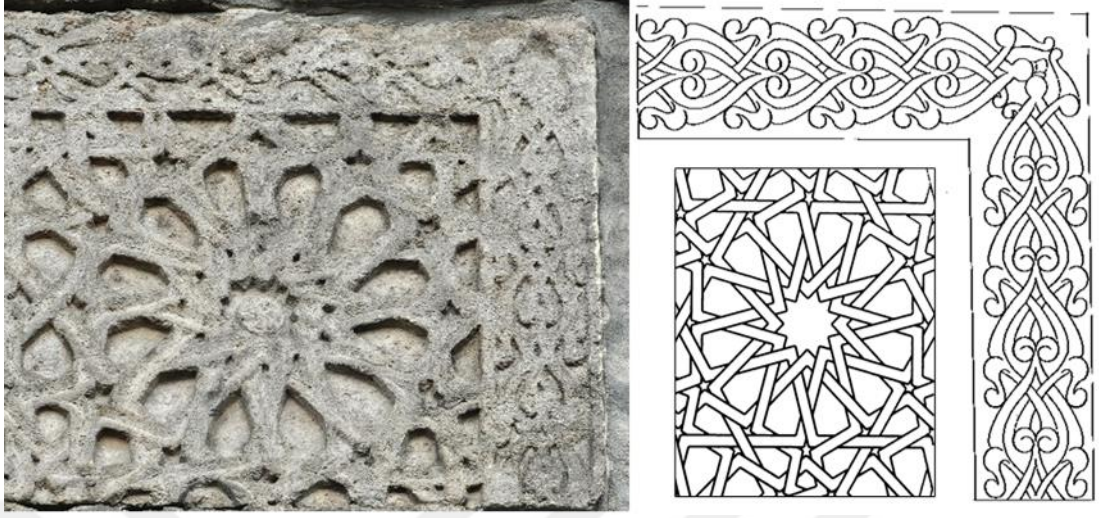
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 15 Yakutiye Medresesi Taç kapı mukarnas altı taş işleme

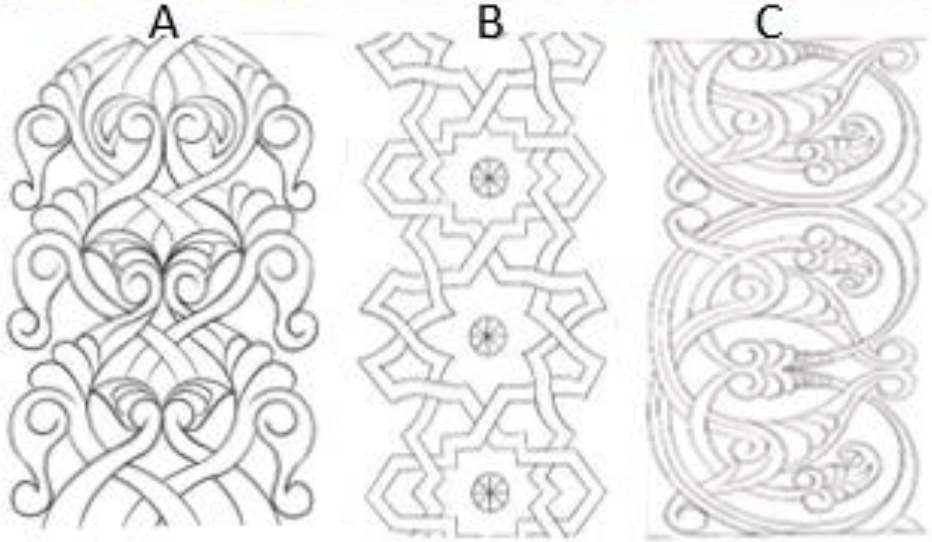
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 16- Yakutiye Medresesi Taç kapı alın taş işlemesi

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Fotoğraf ve restitüsyon 17 Yakutiye Medresesi Taç kapı sol portalindeki niş detayı

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Çifte Minareli Medrese Tezyinatının Analizi

Yapının Adı:	Çifte Minareli Medrese
İnceleme Tarihi:	2023-2024
Bulunduğu Yer:	Erzurum

Şekil 35 Çifte Minareli Medrese taç kapı sağ portalı çift başlı kartal ve çift ejderhalı hayat ağacı

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 36 Çifte Minareli Medrese taç kapı sağ portalı hayat ağacı

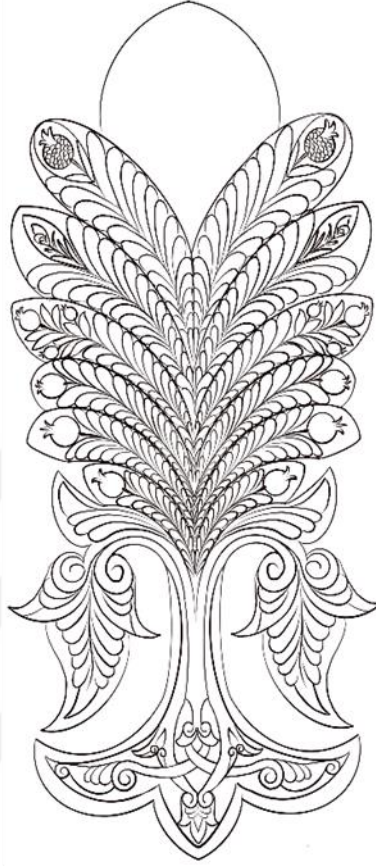
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 37 *Çifte Minareli Medrese taç kapı sol portal çift ejderhalı hayat ağacı*

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 38 Çifte Minareli Medrese taç kapı sağ ve sol kuzey-güney cephesi niş içerisi hayat ağacı

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 39 *Çifte Minareli Medrese taç kapı üzeri üstü gülbezek*

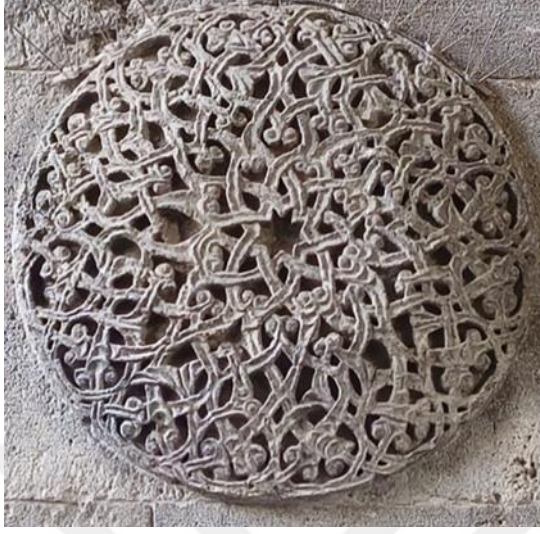
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 40 Çifte Minareli Medrese zemin kat batı revakındaki 1. Sütun süslemesi

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 41 Çifte Minareli Medrese batı eyvanının güney duvarı üzerindeki süsleme

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 42 Çifte Minareli Medrese batı eyvanının kuzey duvarındaki süsleme

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 43 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanının güney duvarındaki süsleme

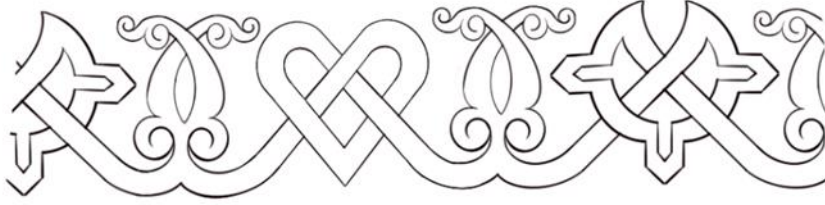
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 44 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanının kuzey duvarındaki süsleme

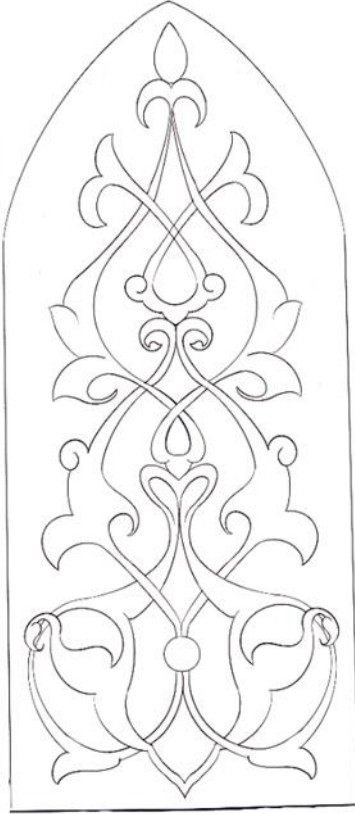
(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 45 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanında bulunan bordür

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

Şekil 46 Çifte Minareli Medrese kümbet içerisindeki doğu cephesinde buluna pencere üzeri süsleme

(Nurdan GÜLLÜCE, 2024)

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE, YAKUTİYE MEDRESESİ VE ÜÇ KÜMBETLERDEN EMİR SALTUK KÜMBETİ'NİN TAŞ BEZEMELERİNİN ÇİNİYE UYARLANMASI

Çifte Minareli Medrese

Şekil 47 Çifte Minareli Medrese Sütun deseninin çini form uygulaması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 48 Çifte Minareli Medrese Sütun üzeri desenin ve eyvan kemeri deseninin çini form uygulaması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 49 Çifte Minareli Medrese Taç kapı üzeri gülbezek motifinin çini uygulaması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 50 Çifte Minareli Medrese batı eyvan pencere kenarındaki bordürü ve öğrenci kapı üstündeki bordürün vazo formunda tasarımı

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 51 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanının kuzey duvarındaki gül bezeğın çini forma uyarlanması

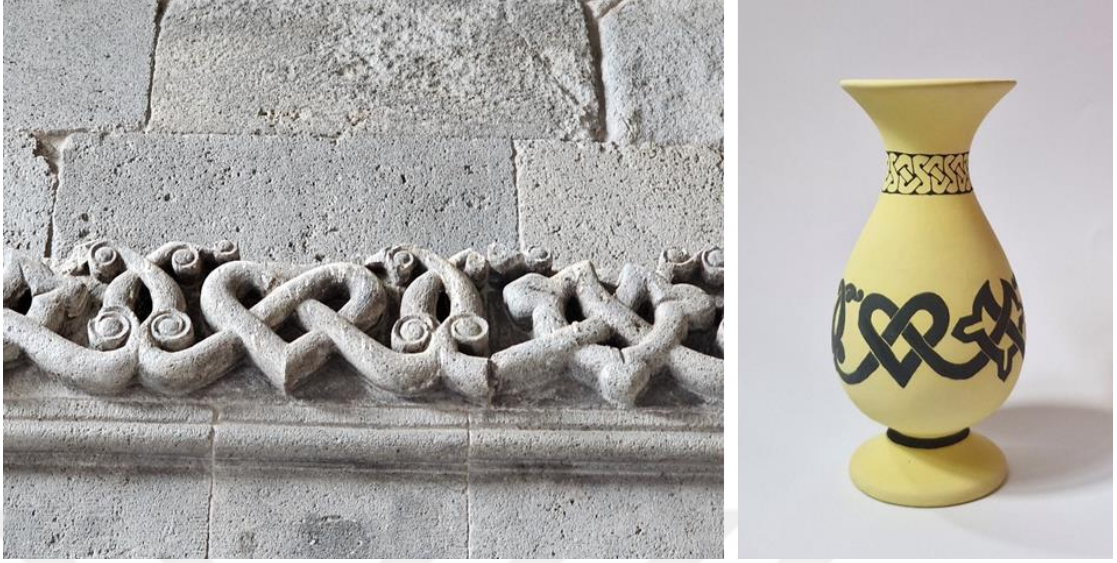
(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 52 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanındaki pencerede bulunan geometrik gülbezek form eyvan kenarındaki rumi bordürün çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 53 Çifte Minareli Medrese doğu eyvanındaki bulunan vazo formuna uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

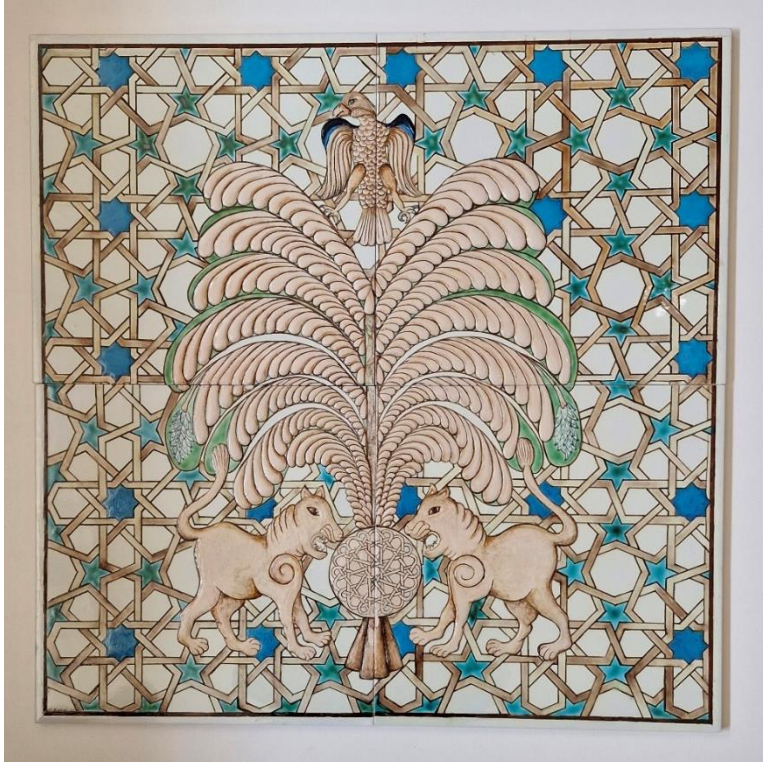
Şekil 54 Çifte Minareli Medrese Kümbetinin pencere kenarlarında bulunan rumi desenlerinin vazo forma uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Yakutiye Medresesi

Şekil 55 Yakutiye Medresesi Taç kapı sol yan yüzeyde bulunan aslan figürlü hayat ağacının ve taç kapının sağ portalindeki niş içerisinde bulunan geometrik formun çini panoya uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 56 Yakutiye Medresesi Kumbetinin saçak altındaki bordürü ve taç kapı sol yan yüzeyde bulunan aslan figürlü hayat ağacının ve taç kapının sağ portalindeki niş içerisinde bulunan ruminin çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 57 Yakutiye Medresesi Taç kapı sağ ve sol yan yüzeyde bulunan hayat ağacının, aslan figürlerinin ortasında bulunan gülbezeğin çini forma uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 58 Yakutiye Medresesi içerisinde Selçuklu seramikleri bölümü kapısının üzerinde bulunan gülbezeğin çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 59 Yakutiye Medresesi içerisindeki dokumacılık kapısının üzerinde bulunan sol taraftaki gülbezeğin çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Emir Saltuk Kümbeti

Şekil 60 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişinde bulunan ejder figürünün çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 61 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişinde bulunan kartal figürünün çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

Şekil 62 Emir Saltuk Kümbeti pencere nişinde bulunan grifon figürünün çiniye uyarlanması

(Nurdan Güllüce,2024)

ALTINCI BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türklerin, İslamiyet'ten önceki dönemde, kendilerine özgü sanat anlayışları vardır. Bu sanat anlayışıyla Orta Asya'daki göçebe hayatının etkilerini üzerinde taşımaktadır. İnsanlar; tabiat ve iklimin etkisi ile bulundukları ortama, yaşadıkları coğrafyaya, inançlar ve konar- göçer hayatlarıyla Türk kültürünü oluşturmuşlardır.

Bir toplumun tarihi seyri içindeki oluşan süsleme şekli, o toplumu diğerlerinden farklı kılan bir kültür yansımasıdır. Türkler XI. yüzyılda Anadolu'da kalıcı ve zengin temeller atmışlardır. Selçuklu Dönemine baktığımızda yaşam sürdüğü her alanı güzelleştirmiş ve süslemede estetik bir anlayış ortaya koymuştur. Kendinden önceki toplumdan ne aldığı, nasıl yorumladığı ve nasıl aktardığı mimari-sanat anlayışlarına yeni bir üslup kazandırmıştır. Tabiatta bulunan taş ve ağaç gibi doğanın sunduğu her güzelliği süsleme ögesi haline getirerek tezyinatın ortaya çıkmasına ve boyut kazanmasına sebep olmuşlardır.

Bir toplumun kendi yapısını anlayabilmesi ve tanıyabilmesi için kendi geleneklerine sahip çıkması, kültürünü araştırması gerekmektedir. Türk kültürünün etkilerini yansıtan Selçuklu tezyinatı yüzyıllardır varlığını devam ettirerek günümüze ulaşmıştır. Türk toplumunun sanata verdiği değeri Selçuklularda görmek mümkündür. Anadolu Selçuklu Devleti egemenliği sırasında çoğu günümüze de ulaşmış Türk-İslam mimarisinin özelliklerini yansıtan çok önemli eserler inşa edilmiştir. Türk sanat anlayışıyla dünyanın en zengin tezyinatına sahip olan Selçuklu; sanat ve zanaatın birleştiği camiler, türbeler, kümbetler, medreseler vb. binalar yapmışlardır. Aynı anlayışla yapılan eserlerin taç kapıları, minareleri, sütunları, nişleri, mihrapları, minberleri, eyvanları vb. görünen taş süsleme yapıldığı çağın yaşam tarzını da içinde barındırır.

Selçuklu sanatı etkilerini hala sürdüren, uygulama yaygınlığı bakımından zirve noktaya ulaştıran Türk tezyinatının; dünya süslemeleri arasında önemli bir yeri vardır. Selçuklular; çeşitli form ve türlü malzeme ile geometri, yazı, hayvan ve bitkisel motiflerle sanatta kendilerine özgü bir tasarım karakteri oluşturmuşlardır.

Sonuç olarak yapılan bu eserler günümüzde dahi dünya sanat mimarisini etkilemekte olup, uygulanan eserlere ilham kaynağı olmuştur. Öyle ki yapılan eserler günümüz teknolojileriyle birleşerek modern toplum sanatını, Selçuklu sanatıyla harmanlayarak yeni şaheserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan eserler kentin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısıyla da yakından ilgilidir.

Türklerin Anadolu'ya göç etmeleriyle Selçuklular, Erzurum'un sosyo-ekonomisine katkı sağlamışlardır. Çeşitli medeniyetlerin kavşağında yer alan ve önemli savaflara sahne olan Erzurum, bu kültürel mirasın üzerinden yükselmekte olan ve Türk-İslam kültür medeniyetinin hızlı bir şekilde yayılmaya başladığı bir kenttir. Bu çerçevede kentleşmeyi etkileyen olgular detaylı şekilde incelenmiştir.

Yapılan araştırma ve çizimler sırasında, Çifte Minareli Medresesinde ki tezyinatta bulunan hayvan figürleri, rumi ve geometrik desenlerinin; İlhanlı yapısı olan Yakutiye Medresesi motifleriyle benzerliği görülmüştür. Bu neden ile yapıyı yarım kalan Çifte Minareli Medresenin İlhanlılar döneminde tamamlanmış olduğu düşünülmektedir.

Saltuklu beyliği yapıları analiz edildiğinde ise Kale mescidi planı, üç kümbetlerden Anonim kümbetine; Mescidin pencere niş detayı da Emir Saltuk Kümbeti pencere nişlerinde bulunan hayvan figürlerinin arka kısımlarında ki istiridye şeklinde olan taş işleme detayı ile benzerlik göstermektedir.

Anadolu'nun ilk camisi niteliğini taşıyan Erzurum Ulu Caminin mihrap önü kubbelerinden kırlangıç örtüsü camide doğal klima etkisi göstermektedir. Kible duvarının üzerinde bulunan güneydoğu (solda) ve güneybatıya (sağdaki) bakan iki yuvarlak pencereden öğlen ve ikinci vakitleri güneşin hareketleri ile tespit edilmesi için kullanılmıştır. Mukarnas kubbedeki matematiksel ve akustik hesaplamalar sayesinde sesin tüm camiye yayılması sağlanmıştır. Bu özellik sadece Erzurum Ulu Camide bulunan bu sistem ve sistemin 130 yıl sonra Erzurum Yakutiye Medresesin de uygulandığı görülmüştür.

Kartal figürünün işleniş şeklinin; Diyarbakır Ulu Beden Burcu-Diyarbakır Yedi Kardeş Burcu, Sivas Gökmedrese, Niğde Hüdavent Hatun Türbesi, Konya Kalesi kapısı, Kayseri Döner Kümbet ve Konya İnce Minare Müzesi'ne getirilen taş üzerinde bulunan kartal figürünün çift başlı ve kulaklı olarak işlenme şeklinin Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinde uygulanan çift başlı kartalla benzerlik gösterdiği fark edilmiştir.

Yakutiye medresesi üzerinde işlenen çift başlı kartalın tek başlı ve kulaksız olarak işlenmesi diğer yapıdakilerden kendini farklı kılmıştır. Halk arasında Yakutiye Medresesindeki kartalın bir başının, Birinci Dünya Savaşı zamanında kırılmış olduğu söylenmiş olsa da karşılıklı sütüncelerin içerisinde bulunan her bir kartal başının sağ ve sol olmak üzere farklı yönlere baktıkları fark edilmiştir. Aynı zamanda kartalların boyunlarında tahrip olduğunu düşündürtecek herhangi bir kalıntı veya pürüze rastlanmaması bu kartalların özellikle tek başlı olarak işlenmiş olma kanısına varılmıştır.

Hayat Ağacının form ve işlenişine baktığımızda da Konya İnce Minareli Medrese taç kapısının kavsara köşelerinde kapı nişin iki yanında simetrik olarak yer alan ve içerisinde kozalak, enginar ve nar şeklinde meyveler bulunan ağaç Erzurum Çifte Minareli Medrese taç kapısının dış bordüründe simetrik olarak yerleştirilmiş hayat ağacıyla benzer yanları görülmüştür. Aynı zamanda Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesindeki hayat ağacı, Kayseri Döner (Gaziye Hatun) Kümbeti yüzeyinde bulunan hayvan kabartmalı hayat ağacıyla benzerliği tespit edilmiştir.

Hayat ağacının bir diğer örneği de Konya Beyşehir Eşrefoğlu Cami taç kapı merkezinde bulunan ve Sivas Gökmedrese/ Sahibiye Medresesinin taç kapısının sağ ve solunda, minare kaidelerinde birbiriyle benzer olan iki hayat ağacının işlenme şekli; Erzurum Çifte Minareli Medrese minare kaidelerinin alt kısmındaki doğu ve batıya bakan silmelerle çerçevelenmiş büyük kabartmalar halinde yapılan hayat ağacıyla aynı tarzda yapıldığı görülmüştür.

Türk Tezyinatının önemli bir parçası olan Selçuklu bezemesinin günümüzde de yaşatılması amacı ile bu çalışmada; Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi ve Üç Kümbetler üzerinde bulunan desen tezyinatı analiz edilmiştir. Orijinaline sadık kalarak çizimler tamamlanmış, desenlerden bazıları çini formlara aktarılarak günümüz tezyinatına örnek teşkil etmesi ve gelecek nesillere daha kapsamlı çalışmalara ışık tutması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*. Ankara Atatürk Kültür Merkezi.
- Akkafa, R., H. (2022). *Tezhip Sanatında Sarılma ve Hurde Rûmî Çeşitlemeleri (Eser Metni)* (Tez No. 715933) [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aksu, H. (2022). *Tezhip- Anadolu İmam Hatip Lisesi*. Milli Eğitim Yayınları.
- Alsan, Ş. (2005). *Türk mimari süsleme sanatlarında mitolojik kaynaklı hayvan figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)* (Tez No. 209887) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Altınok, Y. S. (2020). *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kent Kültürü: Erzurum Örneği* (Tez No. 648319) [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi- Antalya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aslanapa, O. (2021). *Türk Sanatı* (18. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aşıroğlu, T. (1974). *50.Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi* (Cilt. I). Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, T. (2012). Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14 (23): 101-107. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107274>
- Başar, Z. (1973). *Erzurum İlinde Şifalı Sular, Yerleri, Genel Durumu, Nitelikleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Biray, N. (2010). 12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana Ve İnsana Hükmetmek. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 671-682. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2878/39667>
- Birol, İ. A., & Derman, Ç. (2001). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler* (16. Baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Boyras, Ş. (2010). 12 Hayvanlı Türk Takvimi Ve Kehanet. Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*.

<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-twelveanimals-turkish-calendar-and-prediction.pdf>

Bökü, A. (2009). Biçim Grameri Türetme Yönteminin Anadolu Selçuklu Geometrik Bezemeleri Üzerinde Denenmesi (Örüntü Türetme Yöntemi Olarak Biçim Grameri) (Tez No. 243734) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çabuk, H. Ö., & Eren, S. (2023). Anadolu Taş Tezyinatında ‘‘On İki Hayvanlı Türk Takvimi’’ İle İlişkili Hayvan Tasvirleri: İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı), 329-354. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1200161>

Çalışır, G. (2019). *Erzurum Çifte Minareli Medresesinin Desen Tezyinatının Tespiti ve Dijital Ortama Aktarılması* (Tez No.608140) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi- Sakarya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

Çatalbaş, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*. 3 (12). <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423931527.pdf>

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (2. baskı). Kabalcı Yayın Evi.

Çoruhlu, Y. (2019). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi* (Cilt 1). Ötüken Neşriyat

Demiriz, Y. (2004). *İslam Sanatında Geometrik Süsleme* (2. Baskı). Yorum ve Sanat Yayıncılık.

Duran, R. (2019). Motiflere Dönüşmüş Türk Damgaları- Geometrik Motiflere Farklı Bir Bakış 1. *Akdeniz Sanat*, 13, 679-698. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/49183/621695>

Durmuş, G. (2005). *Amasya Merkezde 13. Yüzyıl Selçuklu Yapılarında Taş Süsleme Programı* (Tez No. 159329) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Düzaratoğlu, V. (1997). *Anadolu Selçuklu Devri Duvar Çinilerinin Günümüz Yer Ve Duvar Karosuna Yansıması* (Tez No. 61303) [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi- Eskişehir]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Erbek, G. (1985). *Hayat Ağacı Motifi 1* (Cilt. 2-Sayı.13) Antika The Turkish Journal Of Collectable Art Mısırlı Yayınları.

Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erginsoy, Ü. (1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Eryılmaz, H. İ., & Selimgil, B. (2021). İslam Eserlerinde Kullanılan Altıgen Tabanlı Geometrik Desenlerin Çözümlemesine Yönelik Yeni Bir Yaklaşım. 12, 217-254 <https://doi.org/10.47502/mizan.873940>

Fırat, S. (1996). *Selçuklu Sanatı The Art of the Seljuks* Kültür Bakanlığı Yayınları

Gülaçtı, N. (2012). Selçuklu Dönemi Figüratif Dekorlu Seramik ve Çini Örneklerinin Cumhuriyet Dönemi Kütahya Figüratif Çinileriyle Karşılaştırılması. 21. *Yüzyılda Eğitim Ve Toplum, 1(1), 33-48.*
https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum/issue/5132/69869#article_cite

Güler. H. (2021). *Sahip Ata Külliyesi Camii ve Hânîkâh Taç Kapı Tezyinatı Değerlendirmesi* (Tez No. 677113) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi- Konya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Gündoğdu, H., & Uçan, H. E. (2017). *Erzurum Çifte Minareli Medrese 2011-2012 Restorasyonu*. Oksijen Basım.

Gündoğdu, H., Bayhan, A. A. & Arslan, M. (2010). *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*. Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayını.

Hanoğlu, C. (2006). *Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. yy. Mezar Taşları* (Tez No.186167) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi - Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

İrteş, M. S., Baysal, A. F., & Sayın, A. Z. (2023). 15. Yüzyıl Osmanlı Kalemîşi Tezyinatında Kullanılan Rûmî Motifler Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul*

Üniversitesi Yayınevi. Art-Sanat Araştırma Makalesi. DOI:
10.26650/artsanat.2023.19.1002682

Kafeslioğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar* (3. baskı). Ötüken Kitabevi.

Kara, F. (2017). Saltuklu Dönemi Erzurum Kitabeleri. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi* (43). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/38105/410524>

Karakaş, Z. (2012). *Erzurum'da İlhanlılar Dönemi 1256-1336* (Tez No. 328722) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi -Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Karamağaralı, H. (1971). *Erzurum'daki Hâtuniye Medresesi'nin Tarihi ve Bânisi Hakkında Mülâhazalar*. Güven Matbaası.

Kayserili, A., (2011). *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası: Maddi Kültür Öğelerine Göre* (Tez No. 304070) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi -Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Keskiner, C. (2001). *Türk Motifleri*. İstanbul: Turing Yayınları.

Koçer-Yeşilyurt, F. (2014). *Topkapı Sarayı Dördüncü Avludaki Yapılarda Kullanılan Çiniler* (Tez No. 366790) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi -Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Koçer, F. (2020). Ahlat Hasan Padişah Kümbetinde Kullanılan Gülbezeklerdeki Kompozisyonların Çini Yüzeylere Uygulanması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 104, Ss. 97-114. DOI: [10.29228/ASOS.42136](https://doi.org/10.29228/ASOS.42136)

Konak, I. (2022). Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi Çinili Minarelerinin Mevcut Durumu ve Tamamlama Uygulamaları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 44-59. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2279869>

Konyalı, İ. H. (2010). *Abideleri Ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* (3. baskı). Semih Ofset

Koşan, A. & Güneş, E. (2008). *Erzurum, Ağrı ve Van. Türkiye Turizm Coğrafyası İçinde*. Detay Yayıncılık.

Küçükuşurlu, M. (2018). *Sorularla Erzurum Tarihi*. Çizgi Kitabevi.

Mutlu, H. M., & Özdemir, S. (2022). Selçuklu Yapılarını Süsleyen Mitolojik Varlıklar. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences (Joshas)*.

DOI: [10.29228/JOSHAS.65009](https://doi.org/10.29228/JOSHAS.65009)

Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler: Selçuklu çağı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Mülayim, S. (1982). Geometrik Kompozisyonların Çözümlemesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungurbey Camisi ahşap kapı kanatları üzerine bir deneme). *Sanat Tarihi Dergisi*, 1(1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152207>

Mülayim, S. (2015). *Değişimin Tanıkları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Oktay, J. Ö. (2006). *Türk Sanatında Grifon Tasvirleri* (Tez No. 204421) [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ögel, S. (1994). *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*. Akbank Yayınları.

Öney, G. (1968). Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi. *Belleten*, 32(125), 25-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/73212/1198778>

Öney, G. (1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme Ve El Sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özdemir, T. (2011). *Erzurum Mahallelerindeki Ortaçağdan Kalma Tarihi Eserler (V. XV. Yüzyıllar Arası)* (Tez No.304180) [Atatürk Üniversitesi -Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

Özen, F. (2016). İlhanlılar Devrinde Erzurum. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, 56 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66792/1044453>

Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Özkeçeci, İ., & Özkeçeci, Ş. B. (2007). *Türk Sanatında Tezhip*. Seçil Ofset.

Özkul, K. (2018). Anadolu Selçuklu Dönemi Taş İşlemeciliğinde Çift Başlı Kartal Figürü [Sözlü bildiri]. Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu, Alanya.

Özkul, K. (2019). *Hayat Ağacı Temalı Çini Pano* (Tez No. 592362) [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Öztürk, F., & Çolak, A. (2014). *Anadolu'nun Önsözü Erzurum* (3. Baskı). Zafer Ofset Yayınları.

Peker, A. U. (2017, 9 12). Selçuklu Mimarisi'nde Anlam [Sözlü Bildiri]. Büsam Şehir Akademi Bahar Dönemi Konferansı, Kayseri.

Polatoğlu, A., Polatoğlu, S., & Akbaş, Ö. F. (2022). Erzurum'daki Tarihî Yapılarda Astronominin İzleri. *Atatürk üniversitesi yayınları*.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2741611>

DOI: [10.5152/AI.2022.1036192](https://doi.org/10.5152/AI.2022.1036192)

Solmaz, G. (2010). Orta Çağda Erzurum Kalesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (12).

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2848/39301>

Sözen, M., & Tanyeli, U. (1992). *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü* (10.baskı). Remzi Kitabevi.

Şaman-Doğan, N., & Yazar, T. (2013). Anadolu Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Mimari Süslemesinde Küre, Küre Ve Koni Kesiti/Kabara, Rozet. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, 19(19), 221-

244. https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat/issue/16664/1439099#article_cite

Tokgöz, L. (2020). *Erzurum-Kars-Van İllerindeki Sanat Tarihi Bağlamında Önem Arz Eden Kutsal Mekânların İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi* (Tez No. 655456) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi- Erzurum]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

Üçer, M. (2022). *Sivas Gök Medrese Taş ve Çini Bezemelerinden Örnekler*. A. Süheyl Ünver Sanat Atölyesi.

Ünal, R., H. (1974). *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*. Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Ünal, R., H. (1992). *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yakupoglu, C. (2020). *Anadolu 'ya Yapılan İlk Akınlar, Selçuklu Fetihleri ve Oğuz Göçleri*. İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi, Ed. H. İbrahim Gökbörü (1. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Yalçın, O. (1987). *Erzurum ve Doğu Anadolu Bölgesi*. Özyürek Yayınları.

Yavuz, Ş. (2008). *Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi Ve Tarihsel Gelişimi* (Tez No. 214849) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yetkin, S., K. (1952). *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı.2-3, Yeni Matbaa-Ankara

Yıldız, N., & Mercin, L. (2023). Anadolu Selçuklu Taç kapılarında Yer Alan Motiflerin Sofra Seramiği Yüzey Tasarımlarına Yansımasının İncelenmesi. *Medeniyet Sanat Dergisi*, 9(1), 175-196. <https://doi.org/10.46641/medeniyetsanat.1295347>

Yılmaz, K. (2022). *Anadolu Selçuklu Dönemi Eserlerinde Hayat Ağacı Sembolizmi ve İkonografisinin Yorumlanması*. (Tez No. 753041). [Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi -Yozgat]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yinanç, M. H. (1988). *Erzurum* (Cilt. IV). İslam Ansiklopedisi.

Yinanç, R (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (Cilt 1). Ankara Türk Tarih Kurumu

İNTERNET KAYNAKÇA

Yakutiye medresesi planı, (2024).<http://erzurumansiklopedi.com/yakutiye-medresesi/>

Ulu Cami Planı, (2024). <https://beyazoglumimarlik.com/projeler/erzurum-ulu-camii.html>

Pendantif Kubbe, (2024).

<https://www.facebook.com/Kutahya.Mevlevihane/posts/2055451964482905/>

Tepsi Minare, (2024).

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30912&sessionid=gn1vjf5a36f0vfq777vbl21ps3